

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Line Zandén Gren

En utvidgad möjlighet till
vårdnadsöverflyttning för
familjehemsplacerade unga.

Har proposition 2002/03:53 inneburit någon
skillnad?

Examensarbete
20 poäng

Handledare: Docent Eva Ryrstedt

Familjerätt

Termin 9

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDANDE PRESENTATION	5
1.1 Syfte och frågeställningar	5
1.2 Metod och material	5
1.2.1 Den rättsdogmatiska metoden	5
1.2.2 Den rättsociologiska infallsvinkeln	6
1.3 Avgränsningar och disposition	6
2 PRESENTATION AV FAKTA OCH BAKGRUND	8
2.1 Bakgrund och historik	8
2.1.1 Socialrätten i succesiv förändring	8
2.2 Prop 2002/03:53	9
2.2.1 Ett stärkt barnperspektiv genom prop. 2002/03:53	10
2.2.2 SOU 2000:77	12
2.2.3 En sammanfattning av remissinstansernas yttranden	14
2.3 Perspektivet barnets bästa	16
2.3.1 Barnets bästa enligt barnkonventionen	16
2.3.1.1 Konventionens barnsyn	17
3 REGLERINGEN AV HANDLÄGGNINGEN	18
3.1 Vård enligt SoL	18
3.1.1 Styrande principer	18
3.2 Vård enligt LVU	20
3.2.1 Problemen kring samtycke till vård	21
3.2.2 Speciella befogenheter för att säkerställa vårdplanen	21
3.3 Handläggningen vid omhändertaganden	23
3.3.1 Umgänget efter ett omhändertagande	26
3.3.2 Socialnämndens löpande ansvar	27
3.4 Handläggningen av en vårdnadsöverflyttning	28
3.4.1 Handläggningen i korthet	28
3.4.2 Praktiska konsekvenser av en vårdnadsöverflyttning	29

3.4.2.1	Familjehemmets ändrade ställning	29
3.4.2.2	Vad återstår av det biologiska föräldraskapet?	31
4	INTERVJUER SOCIALFÖRVALTNINGEN I LUND	32
4.1	Utgångspunkter och grundfrågor	32
4.2	Intervjuv med handläggare A	32
4.3	Intervjuv med handläggare B	35
4.4	Samtal och korrespondens med handläggare C	37
5	ANALYS	40
5.1	Var lagändringen i enlighet med principen om barnets bästa?	40
5.1.1	Svårigheter kring definitionen av barnet bästa	41
5.2	Tillämpas den nya bestämmelsen?	42
5.3	Kommunernas ansvar vid familjehemsvård i en annan kommun	43
5.4	Alternativa intressen bakom vårdnadsöverflyttningar	44
5.5	Kunde andra ändringar gjorts?	44
6	AVSLUTANDE KOMMENTAR OCH SLUTSATSER	47
	BILAGA A	49
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	50
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	52

Sammanfattning

Uppsatsen behandlar vårdnadsöverflyttningar till familjehem och konsekvenserna av desamma.

Frågeställningarna är indelade i en deskriptiv och en analyserande del. Avsikten med den deskriptiva delen är att ge läsaren verktygen att reflektera över de analyserande frågeställningarna.

Proposition 2002/03:53 gav vårdnadsöverflyttningen till familjehemmen en öppning i svensk rätt. SOU 2000:77 visade att vårdnadsöverflyttningarna före lagändringens ikraftträdande 1 juli 2003 var av tillbakasatt betydelse; en teoretisk möjlighet som sällan användes. Införandet av den så kallade ”treårsregeln” i LVU § 13 st 4 och SoL 6 kap § 8 st 4 ger ett direkt verktyg att överväga en överflyttning i de fall där ett barn varit placerat i ett familjehem mer än tre år. Regleringen är en konkret väg till ett vidare tillämpningsområde.

Lagstiftningsarbetet har skett i enlighet med FN:s konvention om barnets rättigheter, och vitala artiklar om barnets bästa och barnets rätt att komma till tals, utgjorde en viktig grund i att stärka propositionens barnperspektiv.

Barn som placerats enligt LVU eller SoL bor ofta hela sin uppväxt i samma familjehem, medan deras legala status finns hos de biologiska föräldrarna. Före en vårdnadsöverflyttning, har familjehemmet exempelvis inga befogenheter att ombesörja barnets personliga angelägenheter, att teckna passhandlingar eller att få tillgång till sjukhusjournaler. Detta medför stora praktiska problem.

Vid en vårdnadsöverflyttning övertar familjehemsföräldrarna alla de legala befogenheter som en vårdnadshavare har, och de biologiska föräldrarna förlorar desamma. De biologiska föräldrarna kan få till stånd umgänge med barnet, och kräva detsamma av familjehemsföräldrarna i fastställelsetalan i tingsrätten. Bland de ekonomiska konsekvenserna kan nämnas att familjehemmet är berättigat till exempelvis barnbidrag och kan kräva underhåll från de biologiska föräldrarna. Familjehemsföräldrarna har inget försörjningsansvar för barnet. För barnet innebär en överflyttning ofta en tryggare tillvaro.

Ett övervägande av överflyttning av vårdnaden kan ske antingen genom LVU § 13 eller genom SoL 6 kap. § 8. Dessa bestämmelser förordnar endast ett övervägande efter tre år. Vårdnaden flyttas sedan, om det är aktuellt, över med stöd av FB 6 kap. § 8. LVU § 13 och SoL 6 kap. § 8 innehåller således inte fristående bestämmelser, utan fungerar tillsammans med FB 6 kap. § 8.

Lagändringen betydde en vidgad tillämpning av vårdnadsöverflyttningar hos socialtjänstens aktörer. Ändringen uppvisar också brister. Efter en vårdnadsöverflyttning stängs ärendet och arkiveras. Stödet från kommunen uteblir. I de fall där barnet är placerat utanför placeringskommunen, blir detta extra tydligt. Om familjen vill ha stöd efter avslutat ärende, får de ansöka om detta i en främmande kommun, och öppna upp ett nytt ärende med en ny åtgärd, med nya handläggare. Detta medför en osäkerhetskänsla. Samma sak gäller för de familjer som bor inom placeringskommunen. Ärendet avslutas och om familjen är i behov av hjälpinsats efter överflyttningen, behandlas det som ett fristående ärende.

Att familjer står ensamma efter en överflyttning, är en bidragande orsak till att vårdnadsöverflyttningar inte används i större utsträckning. Familjen kan exempelvis inte, om så skulle behövas, få hjälp med att få till stånd ett fungerande umgänge mellan den unge och dennes biologiska föräldrar.

Tillfrågade handläggare ställer sig huvudsakligen positiva till lagändringen, och menar att den är i enlighet med barnets bästa. Enligt förarbetena syftar lagändringen till att stärka barnperspektivet, och där anges vidare att det ofta är de biologiska föräldrarna som försvårar vårdnadsöverflyttningar. Genom att förenkla vårdnadsöverflyttningar, sätter lagändringen barnen i fokus.

Förord

Det är inte någon idé att vara sentimental. Det är skönt att vara klar.
Jag tackar alla.

Göteborg, maj 2006.

Förkortningar

A.a	Anfört arbete
BO	Barnombudsmannen
DV	Domstolsverket
FB	Föräldrabalken
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätten
KL	Kommunallag (1991:900)
LVU	Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
NJA	Nytt juridiskt arkiv
NKMR	Nordiska kommittén för mänskliga rättigheter
Prop.	Proposition
SoF	Socialtjänstförordning (2001:937)
SoL	Socialtjänstlag (2001:453)
SOU	Statens offentliga utredningar
TR	Tingsrätten

1 Inledande presentation

1.1 Syfte och frågeställningar

Upplägget av uppsatsen är ett initiativ från socialförvaltningen i Lund, och frågeställningarna rör lagändringen av socialtjänstlagen 6:8 och lagen om vård av unga § 13.

Institutet vårdnadsöverflyttningar är inte ett självklart inslag i svensk rätt, och dess praktiska konsekvenser är omdebatterade. I utredningen till den lagändring som den här uppsatsen behandlar framkom många argument för och emot en ökad rättslig möjlighet till överflyttning av vårdnaden. Syftet med min uppsats har varit att jämföra handläggningen inom socialtjänsten med utredningens inställning.

Jag har i uppsatsen använt mig av två infallsvinklar.

Dels en deskriptiv del. Vad händer vid en överflyttning av vårdnaden? Vad betyder en överflyttning av vårdnaden för de biologiska föräldrarna? Vad betyder den för familjehemsföräldrarna? Vad betyder den för barnet? Vad händer med kontakten mellan socialförvaltning och familjehem efter en överflyttning?

Dels en analytisk del. Vad har hänt sedan 2003? Är lagändringen överensstämmande med principen om barnets bästa? Har socialtjänsten ändrat sin syn på vårdnadsöverflyttningar sedan lagändringen? Tillämpas bestämmelsen i tänkt omfattning? Vad har lagändringen betytt för myndigheternas handläggning?

Min förhoppning är att uppsatsen kommer ge en bra översikt över regelverk, handläggning och konsekvenser.

1.2 Metod och material

1.2.1 Den rättsdogmatiska metoden

Jag arbetar enligt rättsdogmatisk metod. Det innebär en genomgång av rättskällorna i ordning efter juridisk dignitet. Jag har utrett ämnet först via lagtexten, sedan studerat förarbeten, praxis och doktrin. Eftersom jag undersöker konsekvenserna av en lagändring, kommer mycket av mitt material vara förarbeten, utredningar gjorda i samband med dessa, rapporter från statliga myndigheter samt remissutlåtanden. För att sedan få en bra översikt av konsekvenserna av nämnd ändring, har jag intervjuat de som använder sig av redskapet dagligen: handläggare inom socialförvaltningen i

Lund. Jag har förutom detta tagit del av rapporter de sociala myndigheterna emellan.

1.2.2 Den rättsociologiska infallsvinkeln

Jag använder mig inte av en direkt rättsociologisk metod, eftersom jag inte anlägger en rättsociologisk teori på mitt material och min undersökning. Det rättsociologiska perspektivet ligger främst i mitt val av ämne och frågeställningar, samt analysens uppbyggnad. Annika Rejmer¹ använder sig av en uppställning där hon menar att juridik är ”law in books”, medan rättsociologin utgör ”law in action”. Detta perspektiv är av yttersta betydelse för min uppsats. Det utgör inte bara grunden för min analys, det är även en del av syftet bakom hela uppsatsen: att anlägga ett praktiskt perspektiv på rätten.

1.3 Avgränsningar och disposition

Uppsatsen behandlar ändringen främst av LVU § 13, st. 4 och SoL 6 kap. § 8, st. 2. Ändringen trädde i kraft 1 juli 2003, och innebar en vidgning i attityden gentemot vårdnadsöverflyttningar.

Uppsatsen följer ett näst intill kronologiskt upplägg; i kapitel två presenteras bakgrund och fakta. I 2.1. redogörs kort för bakgrund och historik. Under 2.2. behandlas prop. 2002/03:53 i all korthet, och de utredningar som ledde fram till lagändringen. Därefter, under rubrik 2.3., tar jag upp perspektivet barnets bästa och redogör för barnkonventionens betydelse för lagstiftningsarbetet.

I det tredje kapitlet behandlas de objektiva ramarna för handläggning av omhändertaganden, umgänge och vårdnadsöverflyttningar. Första delen ger en översikt av handläggningen vid frivillig vård enligt SoL. Därefter hanterar jag i 3:2 mer ingående vård utan samtycke, med stöd av LVU. Därefter ger jag en översikt av regleringen kring omhändertaganden. Sist i kapitel tre ger jag en redogörelse för övervägandena kring själva vårdnadsöverflyttningen, och dess praktiska konsekvenser. Här behandlas också parternas ändrade rättsliga ställning efter en överflyttning.

Kapitel fyra innehåller en redogörelse av intervjuer med handläggare inom socialförvaltningen. Först görs presentation av upplägget för samtalen med berörda handläggare, och under följande rubriker återges intervjuerna i sin helhet.

I kapitel fem lämnar jag faktaredovisningen, och börjar behandla de undersökande frågeställningarna. Analysen är också en uppräknings- och behandling av under arbetet uppkomna frågor och problem kring tillämpningen av lagen efter 1 juli 2003. I kapitel 5.1. redogör jag för lagändringens enlighet med barnets bästa, och under rubrik 5.1.1. tar jag upp

¹ Jur. kand. och fil. dr. i rättsociologi.

riskerna med att behandla principen om barnets bästa som ett oföränderligt begrepp. I 5.2. överväger jag det nya tillämpningsområdet, och om det har skett en ökning av vårdnadsöverflyttningar efter den utvidgade lagstiftningen. I nästkommande två avsnitt granskar jag de svårigheter som vårdnadsöverflyttningar orsakar på kommunalrättslig nivå. Analysavsnittet avslutas med frågan om lagändringen varit tillräcklig, och vari lagstiftningen kan brista.

Slutligen sammanfattar jag mina frågeställningar under rubriken ”Avslutande kommentar och slutsatser”.

2 Presentation av fakta och bakgrund

2.1 Bakgrund och historik

Att vilja förenkla för handläggare inom socialtjänsten och beslutsfattare inom socialnämnden att genomföra vårdnadsöverflyttningar är inget nytt. Redan i förarbetena till LVU, uttryckte föredragande statsråd att socialnämnden i högre utsträckning borde aktualisera frågan om överflyttning av vårdnaden till familjehemmet.²

Vårdnadsöverflyttningar förenklades först genom lagändringen 1 juli 1983. Regelverket då var en upptakt till det vi har nu. En biologisk förälder kunde frångå vårdnaden om hon eller han visade sig vara olämplig³. Vårdnaden kunde överflyttas till familjehemmet om det var uppenbart att barnets rotat sig där⁴. En annan grund för en överflyttning av vårdnaden var då en förälder en längre tid varit förhindrad att ta del av vårdanden, exempelvis vid psykisk sjukdom eller utlandsvistelse. Detta kunde i vissa fall anses vara en grov försumlighet.⁵

I den statistiska undersökning som gjordes i samband med utredningen före införandet av treårsregeln⁶, visades att möjligheten att överflytta vårdnaden till familjehemmet utnyttjades mycket sällan. I 98 % av de fall där ett barn hade bott i samma familjehem i mer än fem år, hade inte vårdnaden överflyttats.⁷

2.1.1 Socialrätten i succesiv förändring

Socialrätten är i förändring. Arbetet med att förbättra systemet kring hjälpen av samhällets mest utsatta är under ständig kritik och debatt. Det medför frekvent lagändrings- och utredningsarbete.

Effektiviteten har varit föremål för återkommande kritik mot socialtjänsten. Studier har gjorts enligt olika metoder. Enligt en utredning från 1997⁸ visas en skillnad mellan hur de olika aktörerna inom en utredning tycker att målen för utredningen är uppnådda. Socialsekreterare tycker exempelvis sammanfattningsvis att målen för barnen är uppfyllda i hälften av alla fall,

² SOU 2000:77, s. 128.

³ FB 6 kap. 7§.

⁴ FB 6 kap. 8§.

⁵ Prop. 1975/76:170, s. 181.

⁶ Jag har valt att kalla den nytillkomna lagändringen i SoL 6 kap § 8, st 4, LVU § 13, st 4 för treårsregeln, då den innebär att socialnämnden ska överväga en överflyttning av vårdnaden för ett barn som varit boende i samma familjehem **tre** år.

⁷ SOU 2000:77, s. 130.

⁸ G. Oxenstierna, Socialtjänstens förutsättningar för barnavårdsarbete. Stockholm 1997.

medan många av de tillfrågade föräldrarna i samma utredning, är nöjda med hjälpen de fått. En annan utredning för att studera samma sak som ovan, har tittat på hur barn återkommer inom socialtjänsten. Undersökningen visar att närmre hälften av alla barn som är föremål för en utredning, är kända sedan tidigare utredningar.⁹ Att familjer som någon gång varit föremål för en social åtgärd återkommer, är något som framkommer i de flesta undersökningar inom ämnet. Ofta är föräldrarna sedan tidigare kända av socialtjänsten och utredningen av deras barn är bara en i raden av olika insatser för att hjälpa familjen.

En annan infallsvinkel på kritiken gentemot utredningarnas genomförande är det perspektiv handläggarna intar. Undersökningar har tidigare visat att de ofta anlägger ett föräldraperspektiv istället för det barnperspektiv som lagstiftningen anger.¹⁰

Förklaringen bakom den kritik som sammanfattats kort ovan, kan man söka i många olika teorier. Många socialsekreterare menar att små resurser ihop med en hög arbetsbelastning gör att de tvivlar på att de skulle kunna hjälpa sina klienter, och att det till och med händer att de undviker kontakt med dem. Andra faktorer som nämns är den professionella kompetensen och utbildningen.

Oxenstierna¹¹ kopplar socialsekreterarnas måluppfyllande till dels kvalitén i relationen mellan klient och socialarbetare, och dels de resurser som socialarbetaren har till sitt förfogande. Han riktar också kritik mot att kursplanen på socialhögskolorna inte har någon speciell inriktning mot sociala omhändertaganden, utan att denna fråga endast behandlas som ett återkommande teoretiskt moment under utbildningen. En annan anledning som anförs är socialarbetarnas egna attityder i arbetet. Det finns en skepsis gentemot ett alltför standardiserat arbetssätt. Detta ses som ett hinder i relationen med klienterna och sätts i motsats till det ”tysta kunnande”, som bygger på personlig erfarenhet och kompetens. En viktig förklaring, som inte är kopplad till den mänskliga faktorn, är de rättsliga förutsättningarna, för vilka jag kommer att redogöra mer ingående i uppsatsen.¹²

2.2 Prop 2002/03:53

Den 3 juni 1999 beslutade regeringen att genomföra en granskning av bland andra lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga och socialtjänstlag (2001:453). Syftet var att stärka barnperspektivet och barns rättigheter i lagtexten. Utredaren skulle bedöma behovet av utveckling gällande socialtjänstens arbete för att främja stabiliteten kring de barn som varit placerade i samma familjehem en längre tid. Det efterfrågades även att

⁹ K. Sundell, U. Karlsson, Social barnavård i tio svenska kommuner. Stockholm 1999.

¹⁰ A. Hollander. Omhändertaganden av barn. S. 132 f. och s. 290.

¹¹ Se ovan.

¹² E. Friis. Sociala utredningar om barn, s. 79 f.

pröva om det behövdes lagändringar för att tillgodose barns behov av uppföljningskontakt i de fall föräldrarna är ovilliga att samarbeta med socialtjänsten. FN:s konvention om barnets rättigheter utgjorde grund för arbetet.¹³

Undersökningar gjorda före tiden för lagändringen, visade att vårdnadsöverflyttningar används sällan. Socialtjänstens aktörer har inte nog uppskattat hur en vårdnadsöverflyttning kan främja tryggheten för barnet. I propositionen föreslås att en prövning ska göras när ett barn varit mer än tre år i samma familjehem. Vid prövningen ska socialtjänsten väga för och emot och noga dokumentera och motivera beslutet. En viktig del av beslutet är att granska hur umgänget med barnets biologiska föräldrar fungerat.

Genom prop. 2002/03:53, skulle barnperspektivet stärkas i lagstiftningen, och då särskilt i LVU, där ett uttalat barnperspektiv tidigare saknats. En poängtering om den unges integritet och människovärde togs därför in i § 1 LVU. Både SoL och FB innehöll redan tidigare bestämmelse om barnets bästa, som har haft barnkonventionen som förebild. Då LVU är en skyddslag för barn, som alltid ska ha barns bästa för ögonen, fann man en poängtering av ovanstående typ nödvändig.

2.2.1 Ett stärkt barnperspektiv genom prop. 2002/03:53

Som nämnts var ett av propositionens mål att stärka barnperspektivet i LVU.¹⁴ FN:s barnkonventions inflytande skulle alltså bli tydligare i LVU. Det obligatoriska inslaget om barnets bästa i SoL och FB, saknades tidigare i LVU. Detta lades till i 1 § st. 5.

”Vid beslut enligt denna lag skall vad som är **bäst för den unge vara avgörande.**”

”Formuleringen ovan är att jämföra med mallen i barnkonventionens tredje bestämmelse:

1. Vid alla åtgärder som rör barn, vare sig de vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ, skall **barnets bästa komma i främsta rummet.**

2. Konventionsstaterna åtar sig att tillförsäkra barnet sådant skydd och sådan omvårdnad som behövs för dess välfärd, med hänsyn tagen till de rättigheter och skyldigheter som tillkommer dess föräldrar, vårdnadshavare eller andra personer som har lagligt ansvar för barnet, och skall för detta ändamål vidta alla lämpliga lagstiftnings- och administrativa åtgärder.

¹³ Prop. 2002/03:53, s. 33.

¹⁴ Se kap. 2.1.

3. Konventionsstaterna skall säkerställa att institutioner, tjänster och inrättningar som ansvarar för vård eller skydd av barn uppfyller av behöriga myndigheter fastställda normer, särskilt vad gäller säkerhet, hälsa, personalens antal, och lämplighet samt behörig tillsyn.”

I kommentarerna till LVU uppmärksammas läsaren på att det är två olika formuleringar i ursprungsartikeln, i jämförelse med bestämmelsen i LVU. I artikel tre i barnkonventionen ska barnets bästa komma i främsta rummet, men det konkurrerar med andras rättigheter, såsom föräldrarnas och andras med ansvar över barnet.¹⁵ I motsvarande bestämmelse i LVU ges barnets bästa avgörande betydelse. Inget annat intresse ska vara överordnat. Bestämmelsen i LVU får alltså anses ha en snävare betydelse än den i artikel 3.¹⁶

Det saknades också en bestämmelse i LVU om den unges rätt att komma till tals i beslut som rör honom eller henne. Det poängteras nu i § 1 st.6.

”Den unges inställning skall så långt möjligt klarläggas. Hänsyn skall tas till den unges vilja med beaktande av hans eller hennes ålder och mognad.”

Det är en generellt hållen bestämmelse, och det finns utrymme för att bortse från den unges inställning. Så är exempelvis fallet vid akuta omhändertaganden. Meningen är dock att så långt som möjligt är, ta reda på den unges vilja. § 1, st. 6 LVU, har sin mall i artikel 12 (nedan) i barnkonventionen, och det finns jämförliga bestämmelser i SoL 3 kap § 5, st. 2.

”1. Konventionsstaterna skall tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid **barnets åsikter skall tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.**

2. För detta ändamål skall barnet särskilt beredas möjlighet att höras, antingen direkt eller genom företrädare eller ett lämpligt organ och på ett sätt som är förenligt med den nationella lagstiftningens procedurregler, i alla domstols- och administrativa förfaranden som rör barnet.”

En del av att stärka barnperspektivet i LVU, var att förtydliga tillämpningen av lagen. LVU skulle innan ändringen omfatta omhändertaganden både vid fall av psykisk och fysisk misshandel. Detta framgick inte tillräckligt tydligt. Således ändrades § 2 LVU så att man direkt kan utläsa att lagen omfattar såväl psykisk som fysisk misshandel.

Ett annat exempel på en regel i behov av förtydligande var § 14 nedan. Där sägs att socialnämnden har ett ansvar att efter ett omhändertagande tillgodose den unges behov av att fortfarande ha umgänge med föräldrar och andra vårdnadshavare. Före lagändringen kunde texten tolkas antingen som

¹⁵ I art. 3:s, st. 2.

¹⁶ C. Norström, A. Thunved, Nya sociallagarna, 2005, s. 246.

om alla föräldrar omfattas, oavsett om de är vårdnadshavare eller inte, eller om endast de föräldrar som är vårdnadshavare omfattas. En förtydligad personkrets har betydelse i frågor om socialnämndens skyldighet att tillgodose barnets behov av umgänge, socialnämndens möjligheter att inskränka umgänget, och vem som kan överklaga ett sådant beslut.

”Socialnämnden har ett ansvar för att den unges behov av umgänge med föräldrar och vårdnadshavare så långt möjligt tillgodoses. Om det är nödvändigt med hänsyn till ändamålet med vård enligt denna lag, får socialnämnden

1. besluta hur den unges umgänge med vårdnadshavare och med föräldrar som har umgängesrätt reglerad genom dom eller beslut av domstol eller genom avtal skall utövas, eller
2. besluta att den unges vistelseort inte skall röjas för föräldrar eller vårdnadshavare. Socialnämnden skall minst en gång var tredje månad överväga om ett sådant beslut som avses i andra stycket fortfarande behövs.”

2.2.2 SOU 2000:77

Utredaren har utgått från barnkonventionen för att stärka barnets position både i förhållande till den egna familjen och i förhållande till socialtjänsten.

- Utredningen föreslår en särskild prövning för barn som bott mer än tre år i familjehem.
- För att stärka barnets rätt i domstol föreslår utredaren att det skall ställas särskilda krav på den som med stöd av LVU har förordnats till offentligt biträde.
- Utredaren föreslår vidare att misshandel skall definieras som både fysisk och psykisk, att en ansökan om vård skall innehålla en ingående beskrivning av barnets situation och dess behov av vård och att ansökan som regel skall innehålla en färdig och specificerad vårdplan.
- Ändring skulle göras i 21§ LVU om upphörande av vård, så att ett sådant beslut inte får strida mot barnets bästa.

Många barn växer upp i sina familjehem. Det är en anledning och utgångspunkten bakom initiativet till förslagen i SOU 2000:77.

Grundtanken bakom LVU och SoL är att ett barn omhändertaget efter dessa lagar ska återförenas med sina föräldrar efter en kortare eller längre tid. Lagen säger att vården ska inrikta sig mot att återföra barnen till sina ursprungliga familjer. En grundtanke i barnkonventionen är att barn ska få

växa upp i ett bra hem. Om detta inte är möjligt i barnets biologiska familj, ska barnet erbjudas ett alternativ som är så nära ett eget hem som möjligt.¹⁷

En undersökning Socialstyrelsen gjorde 1995, visar att det verkar finnas en tidsgräns efter vilken barn blir kvar i sitt familjehem. Den gränsen tycks gå vid tre år för äldre barn och två år för de lite yngre.¹⁸ Samma resultat når den statistiska undersökningen som görs i samband med utredningen 2000.

Huvuddelen av de barn som växer upp i sina familjehem omhändertogs mycket tidigt, oftast i åldern 0-3 år. Av de barn som placerats före tonåren, blir var tredje kvar i vård mer än fem år. Många omhändertagna barn spenderar alltså en stor del av sin uppväxt i ett familjehem. I motsats till dessa barn står så kallade ”jojo-barn”, barn som pendlar mellan familjehem och biologiska föräldrar. Dessa barn är mycket få.¹⁹

Den statistiska undersökning som gjordes 2000 var omfattande. En totalundersökning av alla vårdnadsöverflyttningar från 1997-1999 gjordes, och likaså en vinjettundersökning, där 50 kommuner deltog. Dessutom intervjuades tio nu vuxna barn uppvuxna i familjehem, om sina erfarenheter under barnåren.

Resultaten visade på ovillighet hos socialförvaltning och socialnämnd att använda vårdnadsöverflyttningar som ett medel för att öka ett barns stabilitet i ett familjehem. Nedan är ett direkt, förkortat, utdrag av undersökningen, som visar förhållandet till vårdnadsöverflyttning innan lagändringen.²⁰

- Antalet vårdnadsöverflyttningar år 1997–1999 är få. Ungefär 50 vårdnadsöverflyttningar enligt FB 6 kap. § 7,8 har prövats per år under dessa tre år. 2700 barn var placerade i familjehem sedan minst fem år 1998.
- De flesta vårdnadsöverflyttningar görs med stöd av FB kap. 6 § 8, det vill säga därför att barnet efter långvarig placering rotat sig i familjehemmet. Överflyttningar med stöd av FB kap. 6 § 7, på grund av att de biologiska föräldrarna är olämpliga, är ovanliga och inskränker sig till drygt fyra fall per år.
- Den typiska vårdnadsöverflyttningen görs efter sex år i familjehemmet och barnets genomsnittliga ålder är då tio år.
- De flesta vårdnadsöverflyttningarna görs med de biologiska föräldrarnas samtycke och 99 procent av ansökningarna bifalls i tingsrätten.

¹⁷ SOU 2000:77, s.125.

¹⁸ Ovisshetens barn, Socialstyrelsen 1995:8.

¹⁹ SOU 2000:77, s. 127.

²⁰ Undersökningen i sin originalformulering hittas i SOU 2000:77, s. 129 f.

- Vinjettstudien där socialsekreterare fick bedöma tre fiktiva fall visar att de inte ville ansöka om vårdnadsöverflyttning utan de biologiska föräldrarnas samtycke. I ett fiktivt fall som studerades visades en omfattande konflikt med barnets biologiska föräldrar. Studien visar att det var just denna konflikt som hindrade aktörerna att ansöka om vårdnadsöverflyttning.
- I de fall där ansökan om vårdnadsöverflyttning lämnats in utan de biologiska föräldrarnas samtycke, har ändå resultatet varit gott. Samtycke har ofta givits senare i processen. Flera av de intervjuade handläggarna förordar att man skall vara mindre rädd att ansöka om vårdnadsöverflyttningar i de fall konflikter finns.

Kartläggningen visar att möjligheterna att flytta vårdnaden till familjehemsföräldrar utnyttjas mycket sällan. För 98 procent av barnen som varit placerade i familjehem i minst fem år har vårdnaden inte flyttats. Undersökningen visar också att vårdnadsöverflyttning inte initierades då den faktiskt skulle ha en avgörande betydelse. Man ville inte riskera ett avslag i domstol. Det trots att nästan alla ansökningar där inte samtycke har funnits, har vunnit bifall. Det visas också att i de fall där föräldrarna motsatte sig, har tryggheten för barnet ökat. Familjehemsföräldrarna känner att de och barnet kan utforma ramen för umgänget med de biologiska föräldrarna och att det kan ske mer på barnets villkor.

Det visades också en oro hos utredaren för att relationen till barns biologiska föräldrar har blivit så viktig, att den överskuggat andra saker.

Utredaren tror att handläggarnas oro för att föräldrarna ska släppa kontakten med sitt barn efter en vårdnadsöverflyttning, kan vara obefogad. Undersökningen visar att i de fall där samtycke funnits, har umgänget fortsatt som förut, och i de fall där föräldrarna motsatt sig en överflyttning, har de ändå haft samma kontakt med barnet som tidigare. Utredaren upplever att fokus ligger på föräldrarna. Många handläggare vill inte döma ut vårdnadshavaren på förhand, alltså drar de sig för att ansöka om vårdnadsöverflyttning. Därmed är det föräldrarna, och inte barnen som är fokus för socialtjänstens omsorg.²¹

2.2.3 En sammanfattning av remissinstansernas yttranden

Många remissinstanser var positiva till föreslagen lagändring.

Barnombudsmannen (BO) stöder i stora drag de ändringar som föreslagits. BO menar att förslagen stärker barnperspektivet i LVU, och håller med utredaren om det är i enlighet med barnets bästa att i större utsträckning överväga vårdnadsöverflyttningar för de barn som inte kan återvända hem inom överskådlig tid. BO går ett steg längre, och menar också att

²¹ SOU 2000:77, s 131.

möjligheten till adoption bör utredas för barn som placerats i familjehemmet i mycket tidig ålder, och som ser familjehemmet som sin riktiga familj.

BO stöder vidare förslaget att det med stöd av både LVU och SoL ska kunna fattas beslut om att barnet ska bo kvar i familjehemmet tills vidare. BO anser, precis i linje med förslaget, att om ett barn under lång tid varit placerat i familjehem och socialnämnden kan förutse att barnet kommer att vara fortsatt långvarigt placerat, bör socialnämnden verka för att vårdnaden om barnet ska flyttas till familjehemsföräldrarna enligt 6 kap. 7 och 8 § föräldrabalken. Därför tycker BO att en prövning efter tre år är rimligt. Om nämnden inte kan fatta ett sådant beslut ska den kunna besluta om att barnet ska stanna i familjehemmet tills vidare.

BO har tidigare pekat på behovet av vårdnadsöverflyttning vid långvariga familjehemsplaceringar. Man anser att det är mycket viktigt för barnets trygghet och utveckling att han eller hon kan ha kontinuitet i sina relationer. BO ställer sig alltså positiva till de nu lagda förslagen om förtydliganden i LVU och SoL, och finner att de har sin utgångspunkt i vad som är bäst för barnet.²²

Även **Domstolsverket (DV)** ställer sig i huvudsak positivt till föreslagen. Man välkomnar en revidering, och tror att det är i enlighet med barnets bästa att underlätta ansökningar om vårdnadsöverflyttningar. DV pekar dock på vissa tillämpningssvårigheter och definitionsskillnader i den föreslagna lagtexten. Exempelvis fanns det i förslaget olika benämningar på barnet i LVU, såsom ”den unge” och ”underårig”. DV menar att det inte ska finnas olika benämningar då avsikten är att lagen skall omfatta alla unga som kan bli föremål för åtgärder enligt LVU eller SoL.

DV invänder också att tillämpningssvårigheter i LVU kan uppstå, då det föreslagna förhållningssättet när det gäller barnets bästa är mer långtgående än det i barnkonventionen. I förslaget sägs att barnets bästa skall vara *avgörande* vid *alla* beslut enligt lagen. Barnkonventionen kräver inte att barnets bästa skall vara utslagsgivande, endast att barnets bästa skall särskilt *beaktas*. DV befävar att problem uppstår, då begreppet ”barnets bästa” kan tolkas på olika sätt.²³

I DV:s yttrande kritiserades också det lagförslag som innebar att lagen skulle ge en möjlighet att besluta att vården skulle vara tills vidare, och att om vårdnadshavarna, om de ville att vården skulle upphöra, skulle ansöka om detta.²⁴ En sådan granskning som nu sker varje halvår skulle alltså inte behövas i dessa ärenden. DV ställde sig negativt till detta då man var rädd för att socialtjänsten skulle ta lättare på principen om att syftet med vården ska vara att återförena föräldrar och barn. Detta gav utslag, för en sådan bestämmelse finns inte i LVU i dag.²⁵

²² Remissvar BO till SOU 2000:77. 2000-12-29

²³ Remissvar DV till SOU 2000:77, s. 1 f. Mer om detta i kap 2.2.1.

²⁴ Den föreslagna § 14b i LVU.

²⁵ Remissvar DV till SOU 2000:77, s. 3 f.

Något som både DV och **Advokatsamfundet** påpekade, var den eventuella motsägelsen mellan en till synes utökad möjlighet till ”tvångsvård” och Europakonventionen art 8.1²⁶. Huvudproblemet här, menar samfundet, är att om man medger en öppning för en längre tids vård inom familjehem, kan förutsättningarna för vården bli av mindre betydelse. Det skulle strida mot ovan nämnd bestämmelse.²⁷

Det finns de som inte var lika positiva. **NKMR (Nordiska kommittén för mänskliga rättigheter)** var visserligen inte remissinstans till utredningen, men ber ändå att få invända att institutet tvångsadoption uppmuntras i svensk lagstiftning genom den föreslagna lagändringen. NKMR motsätter sig att lagstiftaren utökar möjligheterna att hålla kvar ett barn i ett familjehem. NKMR anför också att de vill se hela SoL 6 kap. § 8 struken ur svensk lagstiftning.²⁸

2.3 Perspektivet barnets bästa

2.3.1 Barnets bästa enligt barnkonventionen

Barnkonventionen har utarbetats på samma sätt som övriga FN-konventioner. Representanter från olika länder, kulturer och religioner har behandlat olika förslag tills enighet hade uppnåtts. Efter tio års arbete, antog FN:s generalförsamling Konventionen om barnets rättigheter den 20 november 1989. Detta var ett enhälligt beslut, och redan ett år efter beslutet hade ett hundratals stater anslutit sig.²⁹

Genom att ratificera barnkonventionen har Sverige tagit på sig en internationell, folkrättslig förpliktelse att följa densamma. Konventionen är inte svensk lag, och domstolar och myndigheter behöver inte heller följa konventionens bestämmelser som om de vore lagstadgade. Dock ska myndigheter tolka den svenska lagtexten i ljuset av konventionen. I de fall då svensk lag går emot konventionen, ska myndigheter tillämpa svenska lag. Det faller på Sveriges regering att ändra lagen så att denna följer barnkonventionen.³⁰

2.3.1.1 Konventionens barnsyn

Barnkonventionen är uppbyggd av olika typer av principer. De medborgerliga friheterna och politiska rättigheterna är lika våra grundlagsskyddade fri- och rättigheter, och är av absolut karaktär. Bland

²⁶ Skyddet för privat och familjeliv.

²⁷ Palmkvist, R. Lagstiftaren mer mån om att klara kraven än att uppfylla konventionens syfte, Advokaten 2001, s. 1.

²⁸ Remissvar NKMR till SOU 2000:77, s. 1.

²⁹ SOU 2000:77, s. 299.

³⁰ A.a, s. 300.

dessa finner man bland annat åsiktsfrihet, yttrande- och informationsfrihet, och skydd mot tortyr. Den andra kategorin är de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna. Där ingår de möjligheter som ett barn ska ha till hälso- och sjukvård, till vila och lek, och till social trygghet. Dessa rättigheter är mer beroende av ett lands resurser, och dess individuella möjligheter att tillgodose dessa rättigheter. En tredje typ av rättigheter anlägger en straffrättslig ton. Här återfinns bland annat rätten att inte bli utsatt för övergrepp, försumlighet, eller att tvingas delta i väpnade konflikter.³¹

Konventionens tredje artikel är en portalparagraf som stadgar att allt myndighetsarbete, som berör ett barn, ska ske i ljuset av barnets bästa. Att myndighetsarbete ska ske med barnets bästa i främsta rummet, var redan innan barnkonventionens ikraftträdande en vedertagen princip i de flesta länders lagstiftning och handläggning.

Nyheten genom barnkonventionen, var att barnets bästa skulle sättas främst, oavsett vilken typ av handläggning det gällde, om ett barn var på något vis berört. Innan barnkonventionen, var barnperspektivet i stor utsträckning begränsad till familjerättens område. Genom barnkonventionens ratificering i svensk rätt, ska barn inte bara komma i främsta rummet i frågor gällande deras personliga förhållanden, utan också i alla samhällsfrågor och planering. Detta har gett ett starkare uttryck för barn som samhällsmedborgare.³²

³¹ A.a, s, 301

³² A.a, s. 302 f.

3 Regleringen av handläggningen

3.1 Vård enligt SoL

SoL är en målinriktad ramlag. Det betyder att den, utan att precisera regler för socialtjänstens utformning, visar på de mål som ska uppnås. Kommunerna och socialnämnderna har stor frihet och ett ansvar för vården som utövas genom SoL, och kan utveckla denna så att den passar kommunmedlemmarnas behov. De mål som anges i första kapitlet SoL sätter de yttre riktlinjerna för utövandet. Här betonas att socialtjänsten ska främja människors sociala och ekonomiska trygghet, jämlikhet, och deras aktiva deltagande i sällskapslivet.

Den övergripande målsättningen för samhällets socialtjänst anges i SoL 1 kap § 1, som är en portalbestämmelse. Målen är allmänt utformade, och menade att ge politiska riktmärken för socialtjänstens långsiktiga utveckling.³³ Här förklaras socialtjänstens ansvar att medverka till en samhällsutveckling som ska stärka jämlikhet i levnadsvillkor samt social och ekonomisk trygghet. Utgångspunkten är den enskildes ansvar för sin situation och anger formen för vården enligt SoL, som omfattar vård genom vårdtagarens samtycke. SoL syftar inte till att ta över den enskildes ansvar, utan att hjälpa honom eller henne att ta vara på sina egna resurser. Tvångsåtgärder hör inte hemma i socialtjänsten, och vården ska byggas på varje människas självbestämmanderätt.

3.1.1 Styrande principer

SoL bygger på frivillighet och barn som placeras med stöd av SoL placeras med föräldrarnas samtycke. Frivilligheten gäller även umgänget. Socialnämnden ska verka för att umgänge kommer till stånd. Nämnden bör, enligt SoL 6 kap § 7, hålla kontakt med både barnets biologiska föräldrar och det hem där barnet vistas, för att hjälpa båda parter. Socialnämnden ska också bistå med de ekonomiska resurser som krävs för att umgänge ska komma till stånd.³⁴

Socialnämnden är ansvarig för att den som behöver vård utanför sitt eget hem får vård i ett familjehem eller i ett hem för vård eller boende.³⁵ Med hem för vård eller boende menas institutioner som exempelvis behandlingshem, vårdanstalter och ungdomsvårdsskolor. Det faller även på socialnämndens ansvar att vården är god, oavsett om den sker i ett

³³ L. Clevesköld, L. Lundgren, A. Thunved, 2005, s. 31.

³⁴ Norström, Thunved, 2005, s. 27f.

³⁵ Prop. 1989/90:28, s. 72.

familjehem, eller inom ramen för en institution. Vården bör också ske så att den som är föremål för vården ska ha kontakt med anhöriga och sin hemmiljö. Detta är ett inslag hämtat från barnkonventionen, där det stadgas att det är i enlighet med barnets bästa att ha en god och nära relation med föräldrarna.³⁶

Vård utanför det egna hemmet är en viktig resurs för socialtjänsten. Med begreppet familjehem avses privata hem där en placering sker genom socialtjänsten. Den andra formen av vård utanför det egna hemmet är placering i hem för vård och boende. Båda vårdformerna kan användas oberoende av om placeringen sker med eller utan samtycke. Placeringar utanför det egna hemmet ska ske enligt principerna **kontinuitet, flexibilitet och närhet**.

Kontinuiteten bygger på att en vårdtagare inte ska känna sig runtslussad även om vården byter form. Samma socialsekreterare ska exempelvis kunna kontaktas, om möjligt är. **Flexibiliteten** ligger i att vården ska regleras efter den enskildes individuella behov. En åtgärd som kanske bedöms som den mest ändamålsenliga i ett ärende, kanske inte alls passar i ett annat. **Närhet** syftar till att värna om vårdtagaren och hans eller hennes hemmiljö. Problem finns ofta även där och det är viktigt att även dessa beaktas.

I prop. 1996/97: 124 menas att närheten inte omfattar bara geografisk närhet, utan att man även ska sträva efter att tillgodose vårdtagarens behov av samhörighet. Exempelvis kan kulturella och språkliga skillnader skapa stora avstånd mellan människor. Detta är högst relevant vid familjehemsplacering av barn och det är av stor vikt att dessa skillnader beaktas vid en sådan placering, och att familjehemmet i största möjliga utsträckning strävar efter att komma överens med barnets biologiska föräldrar.³⁷

Medgivande eller beslut om vård gäller underåriga, alltså barn upp till 18 års ålder. Det kan ju hända att en ung person väljer att lämna föräldrahemmet innan 18 års ålder, exempelvis för studier på annan ort. Detta utgör naturligtvis inte vård utanför hemmet. Inte heller krävs medgivande för att ett barn ska få bo hos en förälder som inte har vårdnaden.

Huvudregeln enligt SoL är att ingen som är föremål för vård enligt densamma ska behöva betala för vårdinsatser. Det gäller även barn som vårdas. Barnets tillgångar får alltså inte göras anspråk på, bortsett från underhållsbidrag från föräldrarna och detta endast då kostnader uppkommit för socialnämnden. Ersättningskyldigheten³⁸ knyter an till samma princip som reglerna om underhållsskyldighet i FB. Beloppet ska vara skäligt med hänsyn tagen till föräldrarnas sammantagna betalningsförmåga och barnets behov. Ett barn med särskilt vårdbehov, som kanske behöver vårdas i institution, kan medföra omfattande kostnader för socialtjänsten. Detta

³⁶ Reglerna för vård utanför det egna hemmet regleras i SoL 6 kap.

³⁷ Norström och Thunved, 2005, s. 126.

³⁸ SoL 8 kap, 1§.

medför inte liknande kostnader för föräldrarna. Enligt SoF 6 kap § 2 st får inte ersättningen till socialtjänsten överstiga underhållsstödsbeloppet. Socialnämnden får dock enligt ovanstående bestämmelse uttryckligen uppbära underhållsbidrag för barn som vårdas genom socialtjänstens försorg.³⁹

3.2 Vård enligt LVU

Där SoL som ramlag slutar, tar LVU vid. SoL bygger på frivillighet, och vård inom ramen för SoL sker med föräldrarnas medgivande. LVU är ett instrument för att kunna ta sig an de fall där medgivande hos föräldrar eller barnet saknas. Tillämpningen av lagen är inte ovillkorligen beroende på om det finns ett samtycke eller inte. Socialnämnden kan exempelvis ha anledning att tro att föräldrarnas samtycke inte är allvarligt menat. Kanske är inte heller barnet eller föräldrarna helt och hållet införstådda med vad vården kommer att innebära, även om de har gett sitt samtycke till densamma.⁴⁰

Vård med stöd av LVU förekommer i två typfall. Det första är de så kallade **miljöfallen**, då det finns sådana brister i omsorgen om barnet, eller då det finns något annat i barnets miljö, som medför en påtaglig risk att barnets hälsa eller utveckling skadas. Det andra är **beteendefallen**, där den unge själv utsätter sig för en sådan risk, genom beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet, eller något annat som kan innebära sådan risk som redogjorts för ovan.

När man omhändertar ett barn med stöd av LVU, begränsas vårdnadshavarnas bestämmanderätt över barnet. Den rättsliga vårdnaden består, men själva möjligheten att faktiskt påverka barnets liv blir naturligt begränsat.

Lagen är ett komplement till SoL och dess frivillighetsprincip. Detta innebär att barnet är i behov av sådan vård som ges utanför de frivilliga insatser som SoL anvisar. Nytt genom lagändringen är den betoning på att insatserna ska ske med hänsyn till barnets människovärde och integritet. Begreppet barn omfattar enligt barnkonventionen alla unga upp till 18 års ålder. LVU omfattar också insatser för unga som inte längre definitionsmässigt betraktas som barn, och i vissa fall kan personer upp till 21 år omfattas.⁴¹

Den unges inställning ska klarläggas och hänsyn ska tas till denna, så långt som möjligt är med hänsyn tagen till barnets ålder och mognad. Detta är ett direkt införlivande av artikel 12 i barnkonventionen.⁴² Barnet ska ges tillfälle att yttra sig kring alla beslut som fattas enligt LVU. Bestämmelsen

³⁹ C. Norström, A. Thunved, 2005, s. 150.

⁴⁰ Mer om detta i kap. 3.3.1.

⁴¹ Norström och Thunved, 2005, s. 246.

⁴² För mer om barnkonventionens införlivande i den socialrättsliga lagstiftningen, se kap. 2.3.

omfattar rättigheten för barnet att yttra sig inför domstol, inklusive förvaltningsdomstolarna. Meningen är inte att utvidga en skyldighet för barnet att träda inför domstol. Det ska i det längsta motverkas, för att skona barnet från de obehag detta kan innebära.

3.2.1 Problemen kring samtycke till vård

Om den unge fyllt 15 år, utgör vägran till vård ett hinder mot frivilliga insatser, även om föräldrarna godkänt desamma. Om barnet är under 15 kan han eller hon inte bestämma över vården, men även då kan bristen på samtycke omöjliggöra frivillig vård. Även om föräldrarna inte går att nå, vid utlandsvistelse eller liknande, kan lagen bli tillämplig. Lämnat samtycke till vård utgör hinder för vård enligt LVU. Om ett samtycke till vård lämnas, behandlas vårdinsatsen enligt SoL. Omständigheten att man exempelvis inte tror att samtycket var allvarligt menat, gör inte samtycket ogiltigt. Om man bortser från ett samtycke som inte kan anses vara ogiltigt, skulle detta vidga lagens tillämpningsområde, i strid med det egentliga innehållet. Enligt Norström och Thunved utgör detta ett särskilt problem, då de åtgärder som tas enligt LVU är av sådan natur att de inte får ske utan lagstöd.

Mot ovanstående problematik står betonandet i propositionen av att den unge ska kunna garanteras ”behövlig vård”. Ett beslut av socialnämnden om vård, skulle om ett samtycke återkallas, vara i fara. LVU ska då kunna tillämpas så att vårdplanen följs. En liknande situation föreligger om föräldrarna samtyckt till vården, men ändå envisas med att komma och besöka barnets familjehem och därmed stör vården.⁴³

Ett samtycke ska regelmässigt ges skriftligt, och gärna finnas med på den upprättade vårdplanen. Vårdnadshavaren ska noga informeras om vad ett samtycke innebär, inte bara vad vården innebär, utan också de olika alternativens konsekvenser.

Ett nekande till samtycke behöver inte avges skriftligen, och ett återkallande av samtycket kan ske när som helst. Då har socialnämnden att besluta om ett omedelbart omhändertagande, i väntan på ett beslut om vård enligt LVU.⁴⁴ Problem kan uppkomma om ett samtycke är villkorat. Ett sådant samtycke har inte ansetts vara hinder för vård enligt LVU.⁴⁵ Inte heller samtycke för begränsad tid kan anses vara hinder för LVU-vård.⁴⁶

⁴³ Mer om detta, se Norström och Thunved, 2005, s. 243.

⁴⁴ Norström, Thunved, 2005, s. 244.

⁴⁵ RÅ 1982 2:74.

⁴⁶ RÅ 1986 ref. 4.

3.2.2 Speciella befogenheter för att säkerställa vårdplanen

LVU § 14 reglerar de medel som socialnämnden har till sitt förfogande för att i det långa loppet hitta ett umgänge och en balanserad relation mellan barnet och dess biologiska föräldrar. För att kunna reglera umgänget på ett sådan sätt att barnets bästa kommer i första hand, har socialnämnden getts vissa befogenheter att ingripa i umgänget mellan barnet och dess föräldrar.

I LVU § 14, st 1 betonas det ansvar som socialnämnden har att se till att umgänget med de biologiska föräldrarna fungerar efter en placering. Bestämmelsen hänför sig främst till de fall där föräldrarna själva inte verkar för att kontakten med barnet flyter smidigt. Socialnämndens ansvar är dubbelt, den ska också se till att familjehemsföräldrarna medverkar till att kontakten mellan barnet och dess biologiska föräldrar fungerar. Socialnämnden ska också vara uppmärksam på relationen till andra närstående. Detta poängteras vara extra viktigt vid placering av invandrar- och flyktingbarn, där släktbanden är av annan betydelse än vad vi är vana vid.⁴⁷

I vissa fall är relationen mellan barnet och hans eller hennes föräldrar efter en placering av så destruktiv natur att något umgänge inte bör ske. Det kan exempelvis finnas anledning att tro att föräldrarna ska ingripa i vården på ett sådant sätt att det inte vore förenligt med vårdens syfte eller barnets bästa. Att ingripa i umgänget innebär ett stort ingrepp i vårdnadshavarens rätt. Förutom att inskränka själva umgänget, kan socialnämnden begränsa telefon- och brevkontakten. Detta ska ske mycket restriktivt, och endast under en kortare tid. För begränsning en längre tid krävs tungt vägande skäl. Ett beslut av den här typen, ska alltid anges explicit, även om totalt umgänges- eller besöksförbud föreligger.⁴⁸ Att ge vissa, mindre ingripande föreskrifter, angående exempelvis telefonkontakt, är däremot en åtgärd som får ses som ett normalt led i en vårdinsats.

Efter lagändringen 2003, gäller bestämmelsen inte bara vårdnadshavare, utan även de föräldrar, som fått umgänge fastställt genom avtal, beslut av domstol eller dom. Att umgänget har blivit fastställt att utövas en viss tid, får vika för barnets vårdbehov. Socialnämnden får pröva den individuella behandlingsplanen, och se i vilken mån umgänget kan utövas.

Enligt § 14 stycke två, får också beslutas att hemlighålla barnets vistelseort för föräldrarna. Tillämpningen kräver även den stor restriktivitet. Enligt socialstyrelsens allmänna råd hänför sig bestämmelsen till sådana situationer där man har en väl grundad misstanke att föräldrarna egenmäktigt ska föra bort barnet, ta barnet utomlands eller på annat sätt undanhålla barnet socialnämnden och därmed förstöra behandlingsarbetet.⁴⁹

⁴⁷ Norström och Thunved, 2005, s. 278.

⁴⁸ SOFS 1997:15, s. 69.

⁴⁹ SOFS 1997:15, s. 71.

I samband med att bestämmelsen antogs, skrevs också en liknande ändring in i sekretesslagen. I förarbetena till båda ändringarna poängteras restriktiviteten kring tillämpningen. Beslut att skydda barnets vistelseort ska övervägas var tredje månad, och ska hävas så fort det inte finns behov av ett sådant.

Bestämmelserna om besöksrestriktioner och telefonbegränsningar gäller enbart föräldrar och vårdnadshavare. Andra släktingar omfattas inte. Detta regleras separat i lagen om besöksinskränkningar vid viss tvångsvård.⁵⁰ Lagen omfattar bland annat personer tvångsintagna enligt LVU. Lagen ger huvudmannen för en vårdinstitution omfattande ansvar och befogenheter att bestämma om allmänna besökstider, särskilda besökstider för en vårdtagare, och besöksrestriktioner eller totalt besöksförbud. Besluten kan överklagas, och personer som omfattas av 14 § LVU omfattas inte av ovanstående lag.⁵¹ Särskilda befogenheter kring vården av unga, regleras också i 15 – 20 §§ LVU.

3.3 Handläggningen vid omhändertaganden

Socialrätten genomgick en reform 1982. Det var resultatet av en ändrad syn på socialtjänsten och socialt utsatta människor. Lagstiftningen tog en annorlunda riktning än tidigare. Den största reformen var en klar inriktning mot frivillig vård framför tvångsvård. Tilliten till människors egen förmåga och vilja genomlyste lagen. Inom ungdomsvården skulle tvånget begränsas till en inledningsfas i behandlingen. LVU (1990:52) är således ett undantag i en övrig inriktning mot frivillighet. LVU är främst en skyddslag, som ska hindra vårdnadshavare att bete sig otillbörligt mot sitt barn.⁵²

LVU och socialtjänstlagen ska överensstämma med barnkonventionen. Centrala paragrafer som artikel 3, om barnets bästa, och artikel 12, om barnets rätt att komma till tals, har införlivats i både SoL, och nu, genom lagändringen, även i LVU.⁵³

Barnets bästa ska löpa som en röd tråd genom utredning och handläggning. Innan ett barn placeras utanför sin hemmiljö, ska lämpliga familjehem utredas.⁵⁴ En familjehemsutredning omfattar bland annat att se om familjehemmet utgör en god familjekonstellation, samt att bedöma de blivande vårdarnas förmåga att möta den unges behov av goda förhållanden i både det nya hemmet och närmiljön. Man utreder också den unges specifika förutsättningar, personlighet och läggning.⁵⁵ Vid frivilliga

⁵⁰ Lag 1996:981.

⁵¹ Norström och Thunved, 2005, s. 280.

⁵² SOU 2000:77, s. 324 f.

⁵³ Se ovan, kap. 2.2.2.

⁵⁴ SoL 6:7, 6:6, st. 2.

⁵⁵ C. Norström, A Thunved, 2005, s. 132.

omhändertaganden, ska handläggaren undersöka möjligheten av att barnet kan bo hos en anhörig eller släkting, om det är lämpligt.⁵⁶ Detta för att den unges samhörighet med närstående och kontakt med hemmiljön ska främjas.

Att ett omhändertaget barn behöver kontakt med sin hemmiljö, tar sig i fallen om omhändertaganden uttryck i LVU § 14, st 1. Principen om ett barns behov av kontakt med hemmiljön, den ovan nämnda **närhetsprincipen**, är ett uttryck för principen om barnets bästa, och får inte strida mot densamma. Främst kommer denna princip till uttryck i placeringar enligt SoL, då man, som ovan nämnts, i första hand placerar ett barn nära sitt hem, enligt SoL 6 kap § 1, st. 3.

Närhetsprincipen betyder i praktiken främst att man försöker placera ett barn inom hemkommunen, dels för att det geografiska avståndet inte ska bli oöverkomligt, och dels för att hemkommunen ofta har bäst förutsättningar att bistå den placerade. Undantag från denna princip kan vara nödvändiga på grund av vårdmässiga eller andra skäl. God vård och rätt vårdresurs får då företräde framför vård i närmiljön.⁵⁷

Under tiden för omhändertagandet är socialnämnden skyldig att hålla sig uppdaterad om hur barnet utvecklas i sin nya miljö. Detta gäller för såväl frivilliga placeringar enligt SoL, som tvångsomhändertaganden enligt LVU.⁵⁸

Enligt SoL 6 kap § 4 ska vården i ett familjehem planeras i samråd med socialnämnden i den aktuella kommunen. Nämnden ska också hållas underrättad om alla större förändringar som sker i familjehemmet under pågående vård.⁵⁹

Uppföljningen av placeringen regleras i SoL 6 kap. § 7.⁶⁰ Denna bestämmelse gäller oavsett det är en frivillig placering eller ett omhändertagande enligt LVU. Socialnämnden ska ha kontakt med både familjehemmet och föräldrarna. Nämnden ska både se till att barnet har det bra i den nya miljön, och att kontakterna med vårdnadshavarna upprätthålls. Det är en dubbel skyldighet, att både se till att den unge har det bra, och att vårdnadshavarna får den hjälp och det stöd som de behöver. Närmare specificerat vad denna uppföljning innebär, finner man i SoF 5 kap. § 1 b. Nämnden ska enligt denna bestämmelse hålla sig fortlöpande uppdaterad, genom personliga besök, samtal med både familjehemsföräldrarna och barnet själv, om möjligt är.

Kontakten med socialnämnden ska inte behöva ske på familjehemsföräldrarnas initiativ. Socialnämnden ska också i möjlig mån hålla kontakt med elevvård och barnhälsovården. Även

⁵⁶ SoL 6 kap. § 5.

⁵⁷ C. Norström, A, Thunved, 2005, s. 124.

⁵⁸ SoL 6:4. Se även G. Ewerlöf, T. Sverne, Barnets bästa, 2000, s. 92.

⁵⁹ C. Norström, A, Thunved, 2005, s. 130.

⁶⁰ För lydelsen i sin helhet, se kap. 3.1.

familjehemsföräldrarna har ett ansvar. De ska följa barnets utveckling, och kontakta sjukvård, socialtjänst och barnhälsovård vid behov. De har också en skyldighet att värna om kontakten med barnets biologiska föräldrar, och att dessutom låta dessa, om det är möjligt, ha insyn i vården, och ta del i beslut som rör barnet. Ofta träffas ett avtal mellan socialnämnden och familjehemmet. I detta regleras informationsplikten familjehemmet har gentemot socialnämnden, dess skyldigheter mot barnet, samt socialnämndens åligganden. Att det sluts avtal mellan dessa parter, ska dock inte ersätta den nära kontakt som bör föreligga mellan socialnämnd och familjehem.⁶¹

Man vill i förarbetena genom bestämmelser om uppföljning poängtera principen om sammanhållet vårdansvar och det viktiga i att ha en god uppföljning av placeringar i familjehem.⁶² Föräldrarna till placerade barn kan också ha ett behov av stöd och vård under tiden för placeringen. Socialtjänsten bör aktivt erbjuda de råd och den hjälp som vårdnadshavarna behöver för att hålla en god kontakt med sitt barn.⁶³

Prövningen av behovet av vård och placering i annat hem än det egna är olika beroende på vilken typ av omhändertagande det är frågan om. Vårdas barnet i en frivillig placering med stöd av SoL, ska nämnden en gång var sjätte månad överväga om vården fortfarande behövs. Samma princip gäller också för de fall enligt LVU där barnet är omhändertaget på grund av brister i hemmet. De allra flesta placeringar sker med föräldrarnas samtycke. Dock kan omständigheterna kring dessa placeringar vara av lika svår natur som de omhändertaganden som sker enligt LVU. Att placera ett barn utanför hemmet är en mycket långtgående åtgärd. Därmed är behovet av uppföljning stort, oavsett om placeringen skett med stöd av SoL eller LVU.⁶⁴

Uppföljningsansvaret regleras i LVU § 13. När rätten har beslutat om vård övergår ansvaret för vården på socialnämnden. Socialnämnden träder alltså i föräldrarnas ställe när det gäller att se till att barnet får den omsorg han eller hon behöver. Nämnden har också samma ansvar som föräldrarna att tillgodose barnets grundläggande rättigheter enligt FB 6kap § 1.⁶⁵

Socialnämnden ska, gällande fall där brister i hemmiljön förekommer⁶⁶, var sjätte månad **överväga om vården fortfarande behövs**. Prövningen i sig innebär inte en formbunden prövning, och parterna behöver inte heller informeras om rapporteringen. Dock gäller sedvanliga regler om delgivning och beslutsfattande, om socialnämnden finner att åtgärder måste vidtas. Gällande beteendefallen i LVU § 3, ska socialnämnden **pröva om vården ska fortgå eller upphöra**. Detta är ett annorlunda förfarande, en utredning

⁶¹ C. Norström, A. Thunved, 2005, s. 276.

⁶² Prop. 1996/97: 124.

⁶³ C. Norström, A. Thunved, 2005, s. 134.

⁶⁴ A.a, s. 135.

⁶⁵ LVU § 11, st. 5.

⁶⁶ De så kallade miljöfallen, LVU § 2.

ska göras, och parterna ska få lov att yttra sig över denna. Socialnämnden ska också efter utredningen meddela beslut i ärendet, och detta beslut kan sedan överklagas av parterna.⁶⁷

3.3.1 Umgänget efter ett omhändertagande

När barnet är omhändertaget enligt LVU övergår bestämmanderätten för barnet från föräldrarna till socialnämnden.⁶⁸ Socialnämnden bestämmer hur vården skall utformas, och har ansvaret för hur den bedrivs. Socialnämnden har också ansvar för att umgänget med föräldrarna skall ske så långt det är möjligt, och kan också reglera och begränsa umgänget.⁶⁹ Lagen förtydligar betydelsen av kontakten mellan ett omhändertaget barn och dess biologiska föräldrar. Ansvaret gäller främst då föräldrarna inte anstränger sig i tillräcklig stor utsträckning för att träffa barnet under vårdtiden. Socialnämnden ska då bistå föräldrarna med stöd och hjälp.⁷⁰

Familjehemmens riksförbund menar att föräldrar ofta är oroliga inför första kontakten med familjehemmet.⁷¹ Det är inte ovanligt att föräldrarna flyttar och drar sig undan kontakten med sin handläggare efter placeringen att kraftiga insatser krävs för att återknyta kontakten med dem.⁷² Det ska vara en högt prioriterad uppgift för socialnämnden att skapa och bevara kontakter mellan det placerade barnet och dess föräldrar och närstående. En bra kontakt med hemmiljön kan vara av avgörande betydelse för att barnet ska kunna utvecklas väl i placeringen. Dessutom underlättar det en återförening mellan barnet och föräldrarna i framtiden.⁷³

Socialstyrelsen rekommenderar gällande tillämpningen av LVU att en umgängetsplan bör upprättas vid ett omhändertagande enligt LVU, för att undvika tvister om umgänget. Planen bör undertecknas av socialnämnden och föräldrarna och föräldrarnas inställning ska framgå. Planen ska dock inte vara av tvingande karaktär för föräldrarna. Tvingande regler kan istället likställas med umgängetsbegränsningar enligt 14 § 2 st. LVU. Om socialnämnden och föräldrarna inte kan komma överens om en plan för umgänget kan socialnämnden ändå besluta om en sådan med stöd av 14 § 2 st. 1 p LVU. Föräldrarna har möjlighet att överklaga beslutet.⁷⁴

Familjehemsföräldrarna bör låta de biologiska föräldrarna få insyn i vården och ta del i beslut som rör barnet i den mån som det är möjligt. I en del kommuner upprättas avtal mellan familjehemsföräldrarna och socialnämnden. Avtalen reglerar socialnämndens ansvarsskyldighet gentemot barnet och familjehemsföräldrarna. De sätter också upp riktlinjer

⁶⁷ G. Ewerlöf, T. Sverne, Barnets bästa, 2000, s. 93.

⁶⁸ LVU § 11.

⁶⁹ LVU § 14, st1, 2.

⁷⁰ Prop. 1989/90:28, s. 72, 115.

⁷¹ A.a, s. 170.

⁷² Prop. 1996/97:124, s. 117.

⁷³ L. Grönwall, L. Holgersson, Socialtjänsten – handboken om SoL, LVU och LVM, s. 416.

⁷⁴ SOSFS 1997:15, s. 67.

för familjehemsföräldrarnas skyldigheter i förhållande till barnet och informationsplikten samt andra viktiga åtaganden gentemot socialnämnden.⁷⁵

JO kritiserar socialnämnder som inte aktivt verkar för att få till stånd umgänge mellan omhändertagna barn och deras föräldrar. I ett fall hade en flicka omhändertagits enligt 2 § LVU när hon var 14 år. Umgänget med modern hade från början helt stoppats. Efter att umgängesbegränsningen var hävd hade mor och dotter överenskommit att de i stort sett skulle träffas när dottern ville, vilket skedde till viss del. Socialnämndens kontakt med modern hade dock upphört sedan två år. Relationen mellan mamman och socialnämnden var så konfliktfull, att socialnämnden bedömde det som meningslöst att upprätthålla en kontakt.

JO menar att när en socialnämnd tar ställning i frågor rörande ett barns personliga förhållanden, ska nämnden samråda med föräldrarna. Att nämnden tagit över ansvaret för vården av barnet ska inte medföra att föräldrarna fråntas allt inflytande. Föräldrarna och barnet själv bör så långt som det är möjligt medverka vid vårdens utformning.

Det kan finnas fall då förhållandet mellan vårdnadshavare och socialnämnden blivit så irriterat att det kan vara svårt att komma överens. Även då måste socialnämnden låta vårdnadshavarna vara delaktiga i frågor som rör deras barn. Vägrar vårdnadshavarna att medverka i arbetet kring vården eller är i övrigt förhållandet mellan myndigheten och barnets vårdnadshavare frostigt, kan detta naturligtvis påverka möjligheterna att samråda. JO menar då att nämndens handläggare aldrig bör underlåta att informera vårdnadshavarna om frågor som kommer upp kring vården. Vårdnadshavarna skall även ges möjlighet att framföra sina synpunkter till nämnden. Dessutom är den information som nämnden kan få genom en egen kontakt med vårdnadshavaren betydelsefull vid en bedömning av om vården skall fortgå.⁷⁶

3.3.2 Socialnämndens löpande ansvar

Socialnämnden har ett stort löpande ansvar genom hela processen, från första vårdnadsinsatsen till en eventuell vårdnadsöverflyttning.

Det föreligger en utredningsplikt för socialnämnden innan ett barn placeras i ett familjehem.⁷⁷ Det finns inga speciella föreskrifter om hur en sådan utredning ska gå till, men den måste vara så utförlig att man kan bedöma om barnet kan beredas behövlig vård i hemmet. Att se om familjen ifråga har den vilja som krävs och kan ge barnet sådan omsorg att uppväxten blir så gynnsam som möjligt blir en bedömning från fall till fall. Varje barns speciella behov ska beaktas, och familjehemmets möjligheter att tillgodose

⁷⁵ Prop. 1989/90:28, s. 114.

⁷⁶ JO 1998/99, s. 279.

⁷⁷ Utredningsplikten regleras i SoL 6 kap § 6.

dessa ska bedömas. Utredningen ska göras på ett sådant sätt att man i störst möjliga mån kan undvika omplaceringar. Om utredningen inte är tillräckligt fullig då det är dags för ett omhändertagande, är det lämpligt att tillfälligt placera barnet på ett barnhem, gärna ihop med föräldrarna, om det är möjligt.

Det ansvar socialnämnden har är dubbelt. Socialnämnden har ett ansvar dels i förhållandet till barnet och familjehemmet, och dels i förhållande till vårdnadshavarna. I SoL 6 kap § 7 poängteras att socialnämnden har att tillgodose barnets behov och att se till att den unge får en gynnsam utveckling, men också att socialnämnden ska se till att han eller hon får en lämplig utbildning. Denna utbildning ska anpassas efter den unges ”anlag och övriga omständigheter”. Men förutom att tillgodose den unges välmående, ska nämnden också se till att föräldrarna till barnet får det stöd de behöver. Det är viktigt att ge råd och stöd till föräldrarna, då det främjar kontakten mellan dem och barnet.⁷⁸

Efter en placering gäller ett uppföljningsansvar. Ansvaret är mycket viktigt i såväl frivilliga placeringar som omhändertaganden enligt LVU. Bestämmelsen gäller oavsett vården sker i ett familjehem, inom en institution, eller inom en privat placering. Gällande en privat placering blir naturligtvis socialnämndens inblandning mindre, då den sker på privat initiativ och barnet bor hos någon som familjen känner stort förtroende för. Tillsynsansvaret är dock detsamma.⁷⁹

3.4 Handläggningen av en vårdnadsöverflyttning

3.4.1 Handläggningen i korthet

Motivet bakom stadgandet i FB 6 kap § 8 är att barnet ska ges en uppväxt under stabila och trygga förhållanden, alltså samma motivering som ligger bakom lagändringen 2003. Bestämmelsen ska förhindra att barnet rycks upp ur den miljö där hon eller han har vistats i flera år och känner större trygghet och känslomässig förankring än hos sina biologiska föräldrar.

Barnet ska ha rotat sig i familjehemmet och känna stabilitet och gemenskap, och uppfatta hemmet som sitt eget. Det är därför viktigt att utreda dels barnets anknytning till familjehemmet, dels barnets kontakt med de biologiska föräldrarna. Barnet ska om det är möjligt få ge sin uppfattning om överflyttningen, och vid denna ska stor vikt läggas. Bestämmelsen är dock av undantagskaraktär.

⁷⁸ C. Norström, A. Thunved, 2005, s. 134.

⁷⁹ C. Norström, A. Thunved, 2005, s. 136.

En vårdnadsöverflyttning enligt FB 6 kap § 8 kräver inte att föräldrarna är olämpliga som vårdnadshavare. Det som krävs är att det är uppenbart bäst för barnet att rådande förhållanden får bestå. Barnen ska ha vårdats så länge i sina respektive familjehem, att de har den starkaste kopplingen och sin trygghet där. De måste uppleva familjehemmet som sitt föräldrahem och uttala att de vill vara kvar i den miljön. Möjligheten att flytta över vårdnaden, är ju som ovan nämnts, den sista möjligheten efter en rad öppenvårdsinsatser.

En överflyttning enligt 6 kap § 8 sker endast om man efter upprepade insatser av öppenvårdskaraktär, inte kan få till stånd ett fungerande boende och ett umgänge med de biologiska föräldrarna.⁸⁰

När förutsättningarna för en vårdnadsöverflyttning är uppfyllda enligt LVU § 13 st. 4 eller SoL 6 kap. § 8 st. 2, ska socialnämnden överväga om det finns skäl att ansöka om att överflytta vårdnaden enligt FB 6 kap § 8. Detta innebär att en bedömning görs om barnet har sin tillhörighet och en sådan trygghet i familjehemmet att en återförening med de biologiska föräldrarna inte är i enlighet med barnets bästa.

LVU § 13 st. 4 och SoL 6 kap. § 8, st. 2 är således inte fristående bestämmelser. Det regleras i dessa att ett **övervägande** om en överflyttning av vårdnaden ska ske, men själva **överflyttningen** sker med stöd av FB 6:8, st. 1.

Om alla parter är överens om att en vårdnadsöverflyttning är det bästa för barnet, skriver den berörda socialsekreteraren en skrivelse till socialnämnden som tar upp frågan till beslut vid ett sammanträde. Skrivelsen och socialnämndens beslut skickas tillsammans med en stämningsansökan och ett personbevis till tingsrätten i den kommun där barnet är skrivet. Tingsrätten fattar beslut som meddelas parterna.

I de fall där de biologiska föräldrarna och socialtjänsten inte är överens, kan ändå socialtjänsten ansöka om en vårdnadsöverflyttning hos tingsrätten. Socialnämnden måste också i detta fall fatta beslut om en sådan ansökan. Tingsrätten prövar frågan och fattar beslut.

Så snart tingsrätten fattat beslut om att förordna familjehemsföräldrarna till särskilt förordnade vårdnadshavare ska familjevårdsärendet avslutas. En kopia av nämndens och tingsrättens beslut ska läggas i barnets personakt och akten ska arkiveras som avslutat ärende.⁸¹

⁸⁰ NJA 1993, s. 666.

⁸¹ I. Båvner, Tillämpningsföreskrifter för administrativa rutiner när familjehem blir särskilt förordnade vårdnadshavare, 2005, s. 2.

3.4.2 Praktiska konsekvenser av en vårdnadsöverflyttning

3.4.2.1 Familjehemmets ändrade ställning

Familjehemmets rättsliga ställning ändras genom vårdnadsöverflyttningen. Familjehemsplaceringen upphör och barnet får en laglig tillhörighet i familjen. I vardagen är förändringen kännbar.⁸² De nya vårdnadshavarna får handla för barnet på ett sätt som tidigare inneburit stora administrativa problem. De får alla befogenheter och skyldigheter en förälder har.⁸³ Efter överflyttningen får de underteckna papper där vårdnadshavarens underskrift krävs, såsom pass och id-kort, de har tillgång till journaler på exempelvis sjukhus, och de har möjlighet att öppna bankkonto i barnets namn.

Vårdnadshavarna tar också på sig ansvaret för att umgänget ska fungera med barnets biologiska föräldrar. Det ekonomiska stöd som följer med barnet, såsom barnbidrag, föräldrapenning och vårdbidrag, tillfaller nu dem. De nya vårdnadshavarna har fortfarande rätt till ersättning för barnets vård, och de kan ansöka om underhållsstöd från båda de biologiska föräldrarna.⁸⁴ Detta regleras efter vårdnadsöverflyttningen i ett avtal mellan socialtjänsten och vårdnadshavarna.⁸⁵

Andra kopplingar till de biologiska föräldrarna kvarstår dock. Barnet har rätt till barnpension och andra förmåner som utfaller då en förälder avlider. Barnet har också kvar sin arvsrätt, och om barnet ska ärva de nya vårdnadshavarna krävs ett formligt upprättat testamente. Om vårdnadshavarna skiljer sig, kan de inte få gemensam vårdnad.⁸⁶

En särskilt förordnad vårdnadshavare har ingen försörjningsskyldighet gentemot barnet. Kommunen har rätt att fortsätta att betala de tidigare familjehemsföräldrarna skälig ersättning.⁸⁷ Ersättningen omfattar det tidigare arvudet samt kompletterande omkostnadsersättning. Omkostnadsersättningen utgör ett komplement till underhållsstöd, socialförsäkringsförmåner och liknande bidrag och tillgångar i den mån dessa inte täcker barnets försörjning. Den särskilt förordnade

⁸² I FB 6 kap § 2 står: ”Den som har vårdnaden om ett barn har ett ansvar för barnets personliga förhållanden och att barnets behov blir tillgodosedda. Barnets vårdnadshavare svarar också för att barnet får den tillsyn som behövs med hänsyn till barnets ålder, utveckling och övriga omständigheter samt skall bevaka att barnet får en tillfredställande försörjning och utbildning.” Det är det principiella ansvaret en ny vårdnadshavare tar på sig.

⁸³ I FB 1 kap § 11 står: ”En vårdnadshavare har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. Vårdnadshavaren skall därvid i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och ändamål.”

⁸⁴ Lag om underhållsstöd, § 3, st. 3, § 8, st. 4.

⁸⁵ SoL 6 kap § 11.

⁸⁶ N, Bergfors, Skrift socialförvaltningen i Lund: Vårdnadsöverflyttning till familjehem, s. 1 ff.

⁸⁷ SoL 6 kap § 11.

vårdnadshavaren förbinder sig att söka de bidrag och förmåner som barnet har rätt till.

Kommunen har inte något försäkringsansvar för barnet sedan vårdnaden överflyttats. Det ankommer på vårdnadshavaren att avgöra om barnet skall ha några personliga försäkringar. Vårdnadshavarens hemförsäkring omfattar även barnet.

När vårdnaden flyttas över till familjehemsföräldrarna är inte familjehemmet längre ett familjehem och nämndens tillsyn upphör.⁸⁸

3.4.2.2 Vad återstår av det biologiska föräldraskapet?

På motsvarande sätt som de nya vårdnadshavarna legala rättigheter och skyldigheter utvidgats, kortas de ner på föräldrarnas sida. Föräldrarna har inte längre rättigheter att fatta beslut i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. De har nu en lagstadgad rätt till umgänge enligt avtal eller tingsrättsbeslut, och de har en underhållsskyldighet för barnet.

Ersättningsskyldigheten enligt SoL 8 kap § 1, som annars utgår för en förälder vars barn är föremål för en kostsam vårdåtgärd, upphör också. Kostnaden är annars uppgående till samma nivå som underhållsskyldigheten enligt FB.

Som framgår av intervjuerna med handläggare A och B, är regleringen av umgänget och inställningen till ärendet efter en avslutad vårdnadsöverflyttning några av de faktorer som de anger som anledningar till att en vårdnadsöverflyttning inte är ett alternativ för en del familjehem. Efter en vårdnadsöverflyttning, har inte handläggarna något juridiskt ansvar eller juridisk rätt att se till att umgänge kommer till stånd mellan barnet och de biologiska föräldrarna.

De biologiska föräldrarna kan vara i behov av ekonomiskt eller annat stöd för att kunna utöva umgänget med sina barn. Ansökan om stödet ska ske i den stadsdel eller kommun där de bor.⁸⁹

⁸⁸ Se SoL § 27, SoF § 39.

⁸⁹ I. Båvner, Tillämpningsföreskrifter för administrativa rutiner när familjehem blir särskilt förordnade vårdnadshavare, 2005, s. 3.

4 Intervjuer Socialförvaltningen i Lund

4.1 Utgångspunkter och grundfrågor

Intervjuerna bygger på samtal mellan mig och handläggaren, där jag har antecknat löpande. Frågor och svar varierar mellan de olika samtalen, och min ambition är inte att få statistik, utan att få en god bild av hur handläggningen går till. Viktigt är också att påpeka att förutsättningarna har ändrats från samtal till samtal. Samtalen med handläggare C bygger dels på korrespondens via e-mail, och dels av muntliga samtal, både i telefon och vid personliga möten. Jag har valt att avidentifiera samtalen då uppsatsen ska publiceras via internet, och på andra sätt göras tillgänglig vilket kan vara obekvämt för den intervjuade. Samtalen är genomlästa och godkända av de intervjuade.

4.2 Intervjuv med handläggare A

Hur många ansökningar om omhändertagande sker per år?

Svårt att säga, jag har inga siffror här. Vi kanske handlägger fem till tio omhändertaganden, både SoL och LVU, per år. Det kommer något enstaka ärende per år som man ser redan från början att det kan bli en långtidsplacering. Uppväxtplaceringar är ett begrepp som finns i praktiken, sådana som man från början tror blir långsiktiga. Vårdnadsöverflyttningar däremot, är sällsynta.

Är vårdnadsöverflyttningar oftast LVU-omhändertaganden eller SoL-placeringar?

En placering som var ett LVU från början kan ju bli en SoL-placering med tiden. Små barn som är placerade enligt SoL, ofta unga mammor, ofta lågt begåvade eller med svårt missbruk och/eller allvarlig psykisk sjukdom, som vet själva att de aldrig har en chans och ger sitt medgivande till ett omhändertagande, tenderar att vara sådana placeringar som blir långtidsplaceringar.

Ofta finns tanken på en vårdnadsöverflyttning redan innan det gått tre år, men vi börjar inte prata med de biologiska föräldrarna förrän efter tre år. Vi bollar alltså tanken inom socialtjänsten och till socialnämnden vid överväganden. Men allra först pratar vi med familjehemmet. Det är ganska vanligt att familjehemmet inte vill att en överflyttning ska ske. Jag har haft

två vårdnadsöverflyttningsärenden som har gått bra, och övervägt ett som aldrig blivit av.

Sedan har jag haft tre möjliga överflyttningsärenden där familjehemmet inte vill, varav ett där familjehemmet inte vill för att de var rädda att umgänget inte skulle fungera, och ett där de var rädda att bli utan kommunens stöd, och ett där familjehemmet var rädda för att behöva stå själva i den fortsatta kontakten med de biologiska föräldrarna.

Det är en stor skillnad i kontakten med socialtjänsten före och efter överflyttningen. Efter att en vårdnadsöverflyttning är gjord, avslutas ärendet, och vi har ingenting med den familjen att göra. Det kan i och för sig vara olika från kommun till kommun hur man hanterar detta i praktiken. Fortsatt ersättning utgår, som komplement till underhållsstöd genom FK från föräldrarna men inga stödinsatser. Stödinsatser ska ges i den kommun där familjehemmet bor. Och även i de fall där familjehemmet bor inom kommunen, sker en stor förändring då en överflyttning skett. Då är ärendet avslutat, och sedan har inte socialtjänsten mer med ärendet att göra. Dock är det ju så att om familjehemmet vill söka annan insats inom socialtjänsten, så har ju vi all information på förhand. Familjehemmet kan ju efter en vårdnadsöverflyttning söka bistånd för barnet som i alla andra familjer.

Har det skett en ökning av ansökningar sedan lagändringen?

Ja, vi tog ett ryck. Vi gjorde en genomgång av alla placeringar, och tittade på vilka som var aktuella. Flera funkade inte, för att familjehemmet inte ville.

Är ett medgivande skriftligt?

Ja, oftast skriver de föräldrar som ger sitt medgivande under en skriftlig bekräftelse. Jag har gjort så att både de biologiska föräldrarna och familjehemmet får skriva under en bekräftelse på att de vill detta. Jag har även vid ett tillfälle låtit en 11-åring själv också fått skriva under att han vill detta, mycket för att markera för barnet betydelsen av det och av barnets egen rätt att uttrycka sin önskan.

Jag har bara handlagt två med medgivande. I det ena fallet var ena föräldern från början väldigt negativ till en vårdnadsöverflyttning överhuvudtaget, vårdnaden var det enda föräldern hade kvar. Men det skulle ju egentligen inte bli någon stor skillnad, umgänget skulle ju fortgå som vanligt. Man jobbar inriktat på att få ett medgivande. Jag vet att det funnits fall som skett utan medgivande, men det är absolut inte vanligt eller önskvärt. Vi vill helst göra överflyttningen i samförstånd med biologföräldern, och arbetar i flera år med det, det är en lång psykologisk process för föräldrarna att komma till insikt om att det gynnar deras barn.

Det är självklart viktigt att få en frivillighet från alla håll. Vi intervjuar barnet i regel, för att få en bild av deras tankar. Man får sig en bild utefter mognadsnivå, och kan ju också ta olika mycket hänsyn till barnet beroende på dess ålder och mognad.

Ibland uppkommer ett problem med umgänget efter en överflyttning, och det är väldigt synd. Umgänget klingar av. En förälder kan kanske acceptera överflyttningen, men kan inte ta det psykologiska ansvaret av att träffa barnet efter att ha lämnat över vårdnaden trots allt. Det händer kanske ibland även om inte en överflyttning sker, men det handlar ju om sårade känslor och djup sorg över att man inte kan ta hand om sitt barn. Bristen på nära kontakt märks mer när barnet blir äldre, barnet ställer andra frågor och föräldern kan ha svårt att hantera det. Lättare att sitta och leka med när barnet är litet, men när det blir äldre krävs andra saker.

Om det finns ett okej umgänge, så måste man vara säker på att det kan fungera efter en överflyttning. Om barnet är lite äldre, är det svårt att ha ett umgänge mot dennes vilja. Allt handlar om barnets ålder och mognad. Ett äldre barn där kontakten är etablerad, skulle en överflyttning kunna ske, även om mamman skulle kunna motsätta sig umgänget efter. Om barnet vill ha en överflyttning finns fortfarande chansen att en kontakt skulle kunna återuppstå så småningom igen. Då det handlar om ett yngre barn, blir detta svårt, då en kontakt inte är etablerad. Detta är alltid en avvägning med barnets bästa i centrum. Det är svårare är vad lagen säger. Familjehemmet vill ofta inte bli av med kontakten med biologföräldrarna, så därför säger de nej, för att de inte vill ha en fejd med föräldrarna, och dessutom bli av med kommunens stöd. Jag har varit med om ärenden, där familjehemmet inte ville ha det så. Man har jobbat så länge för att få en okej kontakt mellan barn och biologiska föräldrar, och mellan biologföräldrar och familjehem, ofta i fall där man omhändertagit mot föräldrarna vilja. Där är situationen så skör och kan lätt saboteras.

Tillämpas regeln i LVU 13§ 4 st / SoL 6:8, sista stycket som föreskrivs i lagtexten, alltså att ett automatiskt övervägande ska ske när ett barn varit placerat i mer än tre år, eller sker ett övervägande när man finner det är lämpligt, om det har gått tre år?

Så är det, det handlar mer om att man har en familj som man vet är lämplig för en överflyttning, och att placeringen räknas vara långsiktig, än om att alla ärenden övervägs när det gått tre år. Vissa familjer fungerar det bara inte med. Det är ofta familjehemmet som motsätter sig, för att de inte vill orsaka turbulens. Men så klart tittar vi ärendena efter tre år om inte förr.

Är du positiv till lagändringen?

Ja, det är helt i linje med att trygga barnets bästa. Däremot är jag kritisk till att vi inte kan fortsätta ge stödjande insatser efter en vårdnadsöverflyttning, i

synnerhet i de fall där familjehemmet bor i annan kommun. Det personliga stödet och kontakten försvinner om vårdnaden går över, för att då får den andra kommunen hand ge det om behov finns. Vårdnadsöverflyttning sker alltså bara i de fall där vi vet att barnet är som ett av familjens egna, och att det kommer ske utan turbulens. Det finns liksom självklara fall, där barnet uppfattar familjen som sin egna rent psykologiskt, och det har gått tre år.

I de fall barnet är placerat inom kommunen, är ärendet fortfarande avslutat, men en kontakt kan tas på familjehemmets begäran. Andra ärenden som familjehemmet söker hjälp för, handläggs som vanligt genom SoL.

Det finns två huvudsituationer, då det kan vara svårt att få familjehemmet att ställa sig positiva till en överflyttning. Det är dels då det är ett barn som behöver extra mycket stöd och familjehemmet känner att man har svårt att hantera det utan stöd. Det andra är barn som har en jättesvår biologisk släkt, då kan det vara svårt att få familjehemmet att säga ja.

Det upprättas ju en vårdplan vid ett omhändertagande. Kontakten med de biologiska föräldrarna, ska ju ses över minst var sjätte månad. När vårdnadsöverflyttning blir aktuellt, ska det finnas en fungerande plan. Vi vill inte riskera att familjehemmet dras inför en rättsprocess i en fastställsetalan av umgänget. Det är en fråga om vad det är som är etiskt rätt att göra. I vissa fall kan jag som socialsekreterare känna att detta vill jag inte vara med om, det kommer att bli för jobbigt att behöva hantera själva för familjehemsföräldrarna under barnets uppväxt.

4.3 Intervjuv med handläggare B

Hur många ansökningar sker per år?

Jag har gjort en överflyttning under sju år. Det skedde på barnets begäran och vårdnaden flyttades över till det familjehem som hade tagit om hand om barnet en lång tid. Flera familjehem tackar nej till en vårdnadsöverflyttning. Flera vill inte bli av med samarbetet med socialtjänsten. Efter en överflyttning så får man söka hjälp i sin hemkommun, inte kommunen som handlade placeringen. Vi har få familjehem inom Lunds kommun.

Har det skett en ökning sedan lagändringen?

Ja, det tror jag. Jag har ingen riktig bild av det. En överflyttning är en behandlingsinsats. Vi verkar alltså så mycket som möjligt för att en överflyttning ska ske. Det skapar en trygghet för barnet. Innan så har familjehemsföräldrarna inga legala rättigheter alls, och de som har de legala rättigheterna kanske inte alls tar hand om dem.

Hur många ansökningar ske med medgivande / utan medgivande från de biologiska föräldrarna?

Jag har ingen bild av det. En vårdnadsöverflyttning utan medgivande ska inte kunna lägga hinder i vägen för en överflyttning om det är i linje med barnets bästa.

Tillämpas regeln i LVU 13§ 4 st / SoL 6:8, sista stycket som föreskrivs i lagtexten, alltså att ett automatiskt övervägande ska ske när ett barn varit placerat i mer än tre år, eller sker ett övervägande när man finner det är lämpligt, om det har gått tre år?

Ja, ett övervägande sker, men kanske bara det. Det är skillnad på vad som sker på pappret och på riktigt. På pappret sker ett övervägande, kanske, men överväga kan man hålla på att göra i tio år om man vill. Det behöver inte betyda något, och långt ifrån alla familjer man överväger är lämpliga för en överflyttning.

Hur går det till i verkligheten? Ser man automatiskt över de som varit placerade i mer än tre år, eller tas frågan upp mer efter initiativ av familjehemmet?

Jo, det finns de familjehem som talar om det. Det är en skillnad mellan små barn och stora. Självklart lägger vi stor vikt vid barnets vilja. Man försöker utreda barnets vilja, oavsett ålder. Man får ju inte ut ett ja eller ett nej ur ett litet barn, men oftast visar det sig i samtal vad barnets inställning är.

Det finns så mycket att ta hänsyn till vid ett övervägande om en vårdnadsöverflyttning. Man måste nog ha barn själv för att förstå den psykologiska känslan av vad det innebär att vara ett barns vårdnadshavare. Känslan av att vara barnets vårdnadshavare gör att ansvarskänslan ökar. Man får ett annat ansvar, som gör att familjesituationen känns mer hel. Detta gör barnet blir tryggare, då familjehemsföräldrarna är de som har det ansvaret. Det ändrar familjen.

Det kan störa relationen mellan de biologiska föräldrarna att börja prata om en vårdnadsöverflyttning. Föräldrarna kanske skapar en lojalitetskonflikt, kanske blir det problem med umgänget. Om en överflyttning sker, så kan inte familjehemmet ta hand om en sådan kontakt efter, stödet finns inte. Man flyttar inte vårdnaden om det föreligger något som helst konflikt, eller jag hade inte rätt någon till det.

Är du positiv till lagändringen?

Ja, alltid bättre att den är där, än att den inte är där. Lagen är inget exakt instrument, och det är mest bra att man lyft upp frågan.

Är det lättare att handlägga en överflyttning från ett SoL än från en LVU-placering?

Ja, den enda skillnaden är att man i ett SoL-ärende är överens om hur det ska se ut. Att föräldrarna aldrig kommer att agera för förändring. Öppenvården har förändrats. Det känns som om man har försökt med alla andra medel, och en familjehemsplacering är det sista vägen.

Jag tycker att vi ska stärka systemet runt att ta emot ett barn som inte är sitt eget. Att ta emot ett barn som inte är sitt eget, och som man inte har de biologiska och psykologiska banden till, och som är skadade av problem från början. Det är en påfrestning att ta hand om ett barn som inte är ens eget, och det ska man vara försiktig med.

Uppväxtplaceringar är de vanligaste. Ofta har man försökt allting innan inom öppenvården. Placering är liksom den sista utvägen. Alltså finns det ofta ingen chans till förändring om man väl beslutar om placering.

Hur reglerar man umgänget efter en vårdnadsöverflyttning, om ärendet betraktas som avslutat? Hur gör man med exempelvis umgänget med syskon?

Syskon är vi dåliga på att underhålla umgänget med. Efter en överflyttning finns det en konflikt mellan barns behov och föräldrars behov ibland. Den konflikten kanske man ska titta mer på. Jobba på att få parterna att se kontakten med sitt ursprung, så att det inte blir en konflikt senare. Om man vill ha hjälp att få kontakt syskon emellan, får man vända sig till den kommunen i där man bor. Det ska vara klart på alla sådana punkter innan en överflyttning.

Man har som socialtjänst ett större ansvar för LVU-omhändertagande än SoL-placeringar, och när det gäller exempelvis praktiska saker som passansökningar så blir det skillnad. Gällande ett LVU-omhändertaget barn, kan vi ändå verka för att vissa av dessa saker blir gjorda, men i en SoL-placering, kan vi inte göra det på samma sätt. Det är viktigt att ha en dialog med alla parter. Det är också bra om det är en och samma handläggare som har hand om ärendet, så att man inte skjutsas runt bland massa olika. Hemskt viktigt att ha en dialog, att alla vi som jobbar med ärendet är människor. Att det inte är bara på pappret.

4.4 Samtal och korrespondens med handläggare C

Kan du se att det skett en ökning sedan lagändringen?

Statistiskt sett har det skett en klar ökning av vårdnadsöverflyttningar sedan lagändringen kom 2003. Fem stycken ärenden har handlagts sedan andra

hälften av 2003, och en överflyttning ansökte vi om ansökte vi om 2003 och beslut kom från tingsrätten december-03. Detta kan man ställa mot att vi ansökte om två överflyttningar 2002. Det är helt klart en ökning sedan tidigare. Två av dessa överflyttningar var helt mot föräldrars vilja.

Hur går det till i verkligheten? Ser man automatiskt över de som varit placerade i mer än tre år, eller tas frågan upp mer efter initiativ av familjehemmet?

Vi initierar frågan då vi gör övervägandet när barnet varit placerat mer än tre år och tar ställning om det är något vi ska gå vidare med.

Att en förälder inte ger sitt medgivande till en överflyttning, hindrar det socialsekreterarna att ansöka om en vårdnadsöverflyttning?

Att föräldrars medgivande saknas hindrar inte att vi driver frågan om vårdnadsöverflyttning om vi ser att det är det bästa för barnet.

Är du positiv till lagändringen?

Jag är positiv till lagändringen i och för sig - det är bra att man skrivit in att frågan ska övervägas - bara man gör noga avvägningar i varje enskilt fall.

Tror du att det oftast är i enlighet med barnets bästa?

Jag hoppas att det är med barnets bästa men vi måste verkligen vara varsamma och inte flytta vårdnaden när det är mycket bekymmer – då behöver barnet vara placerat. Ibland blir vårdnadsöverflyttningen ett steg ifrån den biologiska föräldern - ibland kan det vara bra men oftast inte.

Jag har uppfattat det så att när ni avslutar ärendet, upphör det stöd som ni ger familjehemmet, men att andra kommuner behandlar saken annorlunda?

Vi tillämpar nog inte själva delen om vårdnadsöverflyttning olika, men Landskrona går ett steg längre då de fortsätter behandla ärendet på samma sätt som tidigare genom att finnas med för handledning och stöd och fortsatta insatser. Det strider mot Kommunallagen då man inte kan ge bistånd till innevånare i andra kommuner. Vi avslutar biståndsärendet men har ett fortsatt avtal om den ekonomiska ersättningen som vi följer upp varje år. Om nya bistånd behövs måste de sökas i den kommun vårdnadshavarna bor. Malmö kommun exempelvis har inte tidigare, vad jag vet, betalat ersättning till det förre detta familjehemmet vid vårdnadsöverflyttning utan avslutat allt. Jag har varit på diverse utbildningar i frågan och Lund behandlar denna fråga enligt anvisningarna som jag har förstått.

Det handlar om lokaliseringsprincipen i KL 2 kap 1 § och SoL 2 kap 1 § och 2 kap 2 §. Det som åsyftas här är att en kommun inte kan ge bistånd till några andra än egna kommuninnevånare. Grunden är ju att familjehemmet som fått vårdnaden bor i en annan kommun, allt fungerar utan bistånd från vår sida, de får bara sin ersättning. Men så uppkommer ett behov, barnet eller kanske de nya vårdnadshavarna behöver hjälp. Då ska de ansöka om det i den kommunen de bor.

5 Analys

5.1 Var lagändringen i enlighet med principen om barnets bästa?

I undersökningen Socialstyrelsen gjorde i samband med SOU 2000:77, framkom att väldigt få vårdnadsöverflyttningar gjordes, och att de som genomfördes sällan orsakade någon skillnad i familjehemmen. Saker fortlöt som innan, och barnen märkte aldrig av att en överflyttning gjordes. De fall i vilka en överflyttning av vårdnaden initierades och genomfördes, fann Socialstyrelsen att det sällan var för att garantera barnet en ökad trygghet, utan för att bekräfta en fungerande situation. Många barn bodde innan lagändringen i många år i familjehem utan att en överflyttning ens övervägdes.

Oavsett om ett omhändertagande sker enligt LVU eller SoL, ska det syfta till att återföra barnet till dess biologiska föräldrar. Om detta aldrig sker, är omhändertagandet egentligen inget omhändertagande i lagens mening, då det inte syftar till att upprätthålla lagens mål. Att barn bor i sina familjehem i många år utan att en förändring i vårdnad eller närmande till de biologiska föräldrarna sker, är ett felsteg i vårdlagstiftningen. Som jag ser det har man i den aktuella situationen tre frågor att ställa sig som utredare:

- Ska man i större utsträckning använda sig av öppenvård, så att antalet barn som vårdas i familjehem, och därigenom hålls borta från sina biologiska föräldrar, blir färre?
- Ska man förenkla vårdnadsöverflyttningar, och därmed minska antalet barn som lever i familjehem?
- Är målen med den socialrättsliga vårdlagstiftningen inom aktuellt område inkorrekta?

Lagstiftaren valde det mittersta alternativet och även om lagändringen gjordes, tar problemen inte slut där. Arbetet med uppsatsen har naturligtvis gett fler frågor än svar, och huvudfrågan som jag inte fått svar på är denna: Hur förenar man en vårdlagstiftning som har som mål att återföra barnet till sina biologiska föräldrar, med verkligheten, där barn är placerade i familjehem i flera år utan att något sker.

I samtalen med de socialsekreterare jag mött, är det just det problemet som framträtt starkast. Att syftet med vård utanför det egna hemmet är oförenligt med hur vården verkligen ser ut. Att få överflyttningar genomföra, även efter lagändringen.

Varför är det då ett glapp mellan lag och verklighet? Jag tror man finner svaren i skillnaden mellan lagens motiv och vägen att försöka uppnå desamma. Att ha som yttersta syfte att återföra barn och dess föräldrar

kan resultera i ett föräldraperspektiv, en rätt för en förälder att vara med sitt barn, snarare än rätten för barnet att ha en nära och god relation med sina föräldrar. Ett barn som har varit placerat sedan mycket tidig ålder, ser de vuxna som har uppfostrat, tröstat, smekt och bannat dem som sina riktiga föräldrar. Att inte överväga och genomföra en vårdnadsöverflyttning i dessa fall är helt emot lagens motiv. Jag tror att lagändringen är en mycket bra öppning till en vidare tillämpning, och jag hoppas att överflyttningar genomförs i en tilltagande utsträckning.

Svaret på rubrikens fråga måste vara jakande. Att **överväga** en vårdnadsöverflyttning, kan sällan skada ett barn. Att sedan **genomföra** densamma, är en annan fråga.

5.1.1 Svårigheter kring definitionen av barnets bästa

Runt ett hänsynstagande till barnets bästa, uppkommer en mängd frågor, oavsett vilken process man befinner sig i. En av dessa frågor är själva tolkningen av **begreppet barnets bästa**.

Begreppet kan ge intryck av att beskriva en objektiv sanning men så är inte fallet. Barns behov förändras och är relaterade till varje enskild individ.

Varje människa har olika sätt att bedöma barns behov. Det finns också flera exempel där synen på barns behov på kort tid förändrats. Ett av dessa är det förändrade perspektivet i vårdnadstvister. Idag föreligger en utgångspunkt i för gemensam vårdnad, och ensam vårdnad utdöms endast om särskilda skäl talar därför. Denna utgångspunkt har skapats för att lagtiftningen och praxis visar på att det är i enlighet med barnets bästa att ha en nära och god kontakt med båda föräldrarna.

En huvudregel som den beskrivna medför att barnets bästa även i detta fall blir ett fast begrepp, även om det är i enlighet med många barns bästa att växa upp med en vårdnadshavare. Att gemensam vårdnad är en presumtion just nu, betyder varken att det är i enlighet med alla barns bästa eller att det kommer vara en presumtion för barnets bästa en längre tid.

Att använda ”barnets bästa” som begrepp vid bedömningar av frågor om vårdnad, boende och umgänge ställer således höga krav på handläggarna inom dessa processer och domstolarna att tydligt redovisa hur de resonerar i det enskilda fallet.

Begreppet ”barnets bästa” får inte användas som en vanemässig definition och aldrig betraktas som en absolut sanning. Flexibiliteten i begreppet är alltså en förutsättning för att det är i enlighet med barnets bästa att använda det.

5.2 Tillämpas den nya bestämmelsen?

Lagändringen innebär måhända ett principiellt ställningstagande för vårdnadsöverflyttningar och det föränderliga och flexibla i barnavårdspolitiken, men om man tolkar lagens utformning ser man att det inte är några djärva kast som gjorts genom den nya lydelsen.

Genom tillägg med ett andra stycke i SoL 6 kap § 8 och ett fjärde stycke i LVU 13 §, har stadgats att **övervägande** om en ansökan om överflyttning av vårdnaden skall göras. Ett sådant övervägande skall göras när barnet stadigvarande vårdats eller fostrats i samma familjehem under tre år från det att placeringen verkställdes.

Övervägande om vård är inte ett beslut. Bestämmelser kring exempelvis omhändertaganden enligt LVU innebär att nämnden minst en gång var 6:e månad är skyldig att överväga om vård enligt SoL eller LVU fortfarande behövs, och bara det. Ingen behöver informeras om att ett övervägande har gjorts, och det är inte att jämföra med en prövning, där parter måste yttra sig och informeras om beslutet.

Tillägget innebär att nämnden nu skall överväga om dessa barns förhållanden är sådana att en ansökan om överflyttning av vårdnaden skall göras. Ett sådant övervägande kan också visa att en sådan ansökan inte är aktuell i dagsläget.

För många socialförvaltningar var säkerligen lagändringen av praktisk betydelse. Man gjorde, som handläggare A uttryckte sig, ett ryck, där man gick igenom de familjehemsplacerade barn som man hade i sin omsorg och som passade in på de objektiva förutsättningarna i det nya lagrummet. Man övervägde. I de fall där familjehemmet oavsett lagändringen passar in på treårsregeln, tog man eventuellt upp diskussionen med familjehemmet.

Jag hoppas, som jag ovan redogjort för, att lagändringen kommer att medföra större förändringar i attityden gentemot vårdnadsöverflyttningar. Att arbeta bort föräldraperspektivet från tillämpningen av lagstiftningen måste vara det slutgiltiga målet. Samt att vårdnadsöverflyttningar utnyttjas som en reell möjlighet så snart det är i enlighet med det aktuella barnets bästa, och att inte en överdriven hänsyn gentemot föräldrarna lägger hinder i vägen.

Man måste skilja mellan att anlägga ett föräldraperspektiv, och att se till om nödvändiga förutsättningar är uppfyllda. Att ta hänsyn till att umgänget med de biologiska föräldrarna kommer att förändras till det negativa är inte samma sak som att ta en överdriven hänsyn till föräldrarna. Alla förutsättningar ska ses ur barnets perspektiv. Om man har anledning att misstänka att umgänget skulle gå förlorat efter en vårdnadsöverflyttning, och detta är mot barnets bästa, ska man kanske vänta med en överflyttning. Men om man tror att situationen kommer att fungera som tidigare, före en överflyttning, och att det är i enlighet med barnets bästa att flytta över

vårdnaden, är det kanske lämpligt att ansöka om vårdnadsöverflyttning, även om föräldrarna motsätter sig.

5.3 Kommunernas ansvar vid familjehemsvård i en annan kommun

I intervjuer med handläggare A och B framgick att socialtjänsten känner en frustration över att de vid vårdnadsöverflyttningar inte kan göra uppföljningar, då ärendet anses vara avslutat. Enda chansen att behålla kontakten med dessa familjer är om familjehemmet är bosatt inom kommunen, och därmed är berättigat till stödåtgärder fristående från det ursprungliga ärendet. Även då sker inte kontakten med anledning av vårdnadsöverflyttningen, utan naturligtvis beroende av det ärende som familjen nu söker hjälp för. I de fall där familjehemmet är bosatt utanför kommunen, faller alla hjälpåtgärder på den kommunen. Således är den kommun från vilket barnet ursprungligen hörde hemma helt utan möjlighet att bistå med stöd efter en vårdnadsöverflyttning.

I de fall familjehemsföräldrarna övertar vårdnaden av ett barn, riskerar de att förlora allt offentligt stöd. Det stöd familjehemmet fått i form av handledning, tillsyn och hjälp till barnet kan helt upphöra efter en vårdnadsöverflyttning. Familjehem vittnar om stora svårigheter att övertyga olika offentliga instanser om att stödet måste fortsätta efter en vårdnadsöverflyttning. Barnet har samma behov, oavsett om vårdnaden förflyttats eller inte. Det gör att många familjehem säger nej till vårdnadsöverflyttning.

Detta är ett juridiskt moment 22 som inte togs upp i behövlig utsträckning i förarbetena. I ovan nämnda intervjuer framkom två huvudorsaker till varför ett familjehem inte vill ta på sig ansvaret som vårdnadshavare. Den ena anledningen var att den unge själv krävde stora insatser, och den andra var att de var rädda att förlora stödet från kommunen i samband med att ärendet avslutades. Det är förståeligt. Att från ena stunden vara omfattade av både regelverk och kontroll, till att stå helt utan stöd. Skillnaden blir markant då man bor i en annan kommun än den som handlade ärendet från början. Den enda kontakt man har med kommunen efter överflyttningen är den ekonomiska ersättning man får.

Bidraget överförs efter kontroll på socialförvaltningen, men inte ens en telefonkontakt krävs. Inte heller har socialförvaltningen möjlighet att reglera umgänget mellan barnet och dess biologiska förälder. Som tidigare nämnts har familjehemmet efter överflyttningen av vårdnaden samma rättsliga ställning som en vanlig familj, och kan således bli instämnda till TR gällande tvist om vårdnaden. Socialförvaltningen, som tidigare i ärendet har kunnat ta handgriplig kontroll för att se att umgänget följer den upprättade vårdplanen, står efter en överflyttning helt utan sådana befogenheter.

Att en vårdnadsöverflyttning resulterar i ett förlorat stöd från de tjänstemän som kanske har följt en under många år, torde motverka många vårdnadsöverflyttningar.

5.4 Alternativa intressen bakom vårdnadsöverflyttningar

Efter samtal med tillfrågade handläggare kan jag se en annan aspekt av vårdnadsöverflyttningen än de som ges i förarbeten och litteratur. Av intervjuerna framgår att ärendet anses vara avslutat i placeringskommunen då en överflyttning skett. Då får familjen på nytt söka öppenvårdsinsatser om det uppstår problem, som vilken familj som helst. Att ärendet avslutats innebär även en besparing för kommunen. Som framgår av samtalen dras stödet till familjehemmet in. De nya vårdnadshavarna får själva söka stöd i boendekommunen om de anser sig behöva stöd. I de fall där placeringskommunen och boendekommunen inte är densamma, ska behovet prövas av boendekommunen, som inte är insatt i den familjens speciella behov på samma sätt som placeringskommunen. Det är en effekt av lokaliseringsprincipen i KL 2 kap 1 § och SoL 2 kap 1 § och 2 kap 2 §.

När det gäller försörjningsansvaret av barnet, betalar placerande kommun arvode, men bara den överskjutande delen över ersättningsnivån. Försäkringar och underhållsstöd från de biologiska föräldrarna, som tidigare tagits om hand av handläggarna på kommunen, faller också på familjehemmet.

Vid tvister med de biologiska föräldrarna, hade familjehemmet tidigare, via socialnämnden, en konkret länk mellan sig och barnets föräldrar. Den försvinner vid överflyttningen. Även detta innebär en besparing för kommunen. Om en tvist uppkommer, faller det på de nya vårdnadshavarna att själva dra tvisten inför domstol. Det finns en mängd exempel på konsekvenser som det enbart levererades principiella lösningar på i förarbetena. Om barnet skulle studera på t.ex. folkhögskola eller gymnasium och bo på annan ort dras ersättningen till familjehemmet in. Detta är en stor besparing för kommunen. Om barnet har behov av exempelvis en assistentresurs så försvinner den möjligheten när en vårdnadsöverflyttning sker såvida inte boendekommunen tar över kostnaderna.

5.5 Kunde andra ändringar gjorts?

Jag, och tillfrågade socialsekreterare med mig, är inte säkra på att lagen speglar verkligheten. I verkligheten växer många familjehemsplacerade barn upp i sina familjehem utan att det finns någon plan för en återförening med de biologiska föräldrarna. Om en vårdnadsöverflyttning inte görs lever dessa barn utanför den utformningen som lagtexten idag har. Det är en fin tanke att förenkla vårdnadsöverflyttningar och att detta ska ske efter en viss

tid, men verkligheten ser annorlunda ut. Vårdnadsöverflyttningar sker i färre fall än vad som vore önskvärt.

Skälen är många, barnet kan vara väldigt jobbigt, de biologiska föräldrarna ger inte sitt medgivande, eller de behöver socialtjänstens hjälp för att få till stånd ett fungerande umgänge. Dessa familjer finns inte med i lagtexten. De kunde ha funnits med, men valdes bort. I den föreslagna LVU § 14 b, föreslogs ett bekräftande av dessa långsiktiga placeringar.

Förslaget innebar en form av placering, där barnet var placerat till dess att de biologiska föräldrarna ansökte om en ändring. Det antogs inte i lagen.

Detta förslag kunde ha utgjort en chans för dessa så kallade uppväxtplaceringar att få en plats i lagstiftningen. Begreppet finns redan i praktiken, men valdes bort i teorin. Detta var inte utan grund.

Som både DV och Advokatsamfundet påpekade i sina remissvar ligger det en fara i att öppna upp för placeringar som inte kontrolleras och utvärderas varje halvår. Dessa kan fortgå på rutin, och det ligger farligt nära att kränka skyddet för privat- och familjeliv i art 8.1 Europakonventionen.

Problemet ligger i lagens kraft som handlingsdirigering. Vad som är lagens mål och mening och vad som slutligen kommer ur den, är inte nödvändigtvis samma sak. NKMR anför risken med att ta ett steg bort från den sammanhållna familjen och ett steg mot något som de vill likna vid tvångsadoptioner och som innebär en ökad inskränkning av privat- och familjeliv.

Detta är de långt ifrån ensamma att tycka. Andra instanser, som DV och Advokatsamfundet, framhåller detsamma, och det är också anledningen till att lagändringarna inte blev mer långtgående. Skyddet för privat- och familjeliv är för viktigt. Det som NKMR är rädda för och som exempelvis DV och Advokatsamfundet inte ser som samma risk, är en öppning som senare motverkar barnets bästa, t.ex. en nära och god kontakt med de biologiska föräldrarna. Vad som skedde genom prop. 2002/03: 53 är endast en öppning mot en mer flexibel tillämpning av SoL och LVU.

En annan aspekt är den som jag redogjorde för i det inledande avsnittet om barnets bästa. Lagens mål och mening syftar till att återförena barn med de biologiska föräldrarna eftersom det anses vara i enlighet med barnets bästa. Då kan man som lagstiftare inte anta ett lagförslag där man går emot återförenandet som regel och öppnar upp för planerat långa placeringar. Det ger en komplex lagstiftning och öppnar upp för en svår tillämpning.

Regleringen uppvisar ett andra prov på moment 22-liknande problematik. Valet att inte anta den föreslagna 14b-bestämmelsen om långsiktiga placeringar, skapar bevisligen ett ingenmansland för de barn som uppenbart inte kommer att återförenas med sina föräldrar på väldigt länge, men där det är osäkert om en vårdnadsöverflyttning är den rätta vägen att se till barnets

bästa. Så vad är bäst, eller kanske rättare sagt minst dåligt; att lagstifta mot lagens egna mål och mening, eller att ha en stor grupp barn placerande genom socialnämnden, utanför lagens tillämpningsområde? Att ha en paradoxal eller en icke verklighetsskildrande lagstiftning?

Som utläses ur intervjuerna med de tillfrågade handläggarna, initierar man vårdnadsöverflyttning i lämpliga familjer. Vilka familjer är då lämpliga? Jo, de familjer där barnen har bott och rotat sig under lång tid, helt enligt förarbetenas mening. Är det då inte underligt att just dessa placeringar inte rönner något utrymme, när det i själva verket är de som i första hand öppnar upp möjligheter till vårdnadsöverflyttningar? Om lagen hade fungerat i enlighet med dess mål, hade inte barn blivit kvar i sina familjehem i sådan utsträckning att vårdnadsöverflyttningar skulle behövas.

Av samtal med handläggare och studium av förarbeten framgår att det finns ett tomrum i lagstiftningen avseende det kommunala hjälparbetet efter en överflyttning av vårdnaden till familjehemmet. Ärendet avslutas, allt stöd försvinner. Om familjehemmet tidigare har haft hjälp att få till stånd ett umgänge med barnets biologiska föräldrar, står de nu utan det. Detta medför en oro hos många familjehemsföräldrar vilket i sin tur innebär att de blir negativa till en vårdnadsöverflyttning.

Här brister lagstiftningen. Det kan knappast vara lagens mening att bristen på eventuella hjälpåtgärder ska stå i vägen för en överflyttning. Hjälpen kanske inte har behövts på många år, men vissheten om att den finns som en möjlighet skulle hjälpa många tveksamma familjehem.

Av ovan förda resonemang kan utläsas att jag finner lagen vara otillräcklig på ett par punkter. Men att åtgärda dessa brister är ett mycket omfattande arbete och skulle inkludera en ändrad attityd gentemot regleringen av omhändertaganden och vård enligt SoL och LVU i sin helhet, inte gällande bara vårdnadsöverflyttningar, utan även regleringen kring omhändertaganden och öppenvårdsinsatser.

Det jag efterfrågar är en omvärdering av hela LVU och de delar av SoL som är tillämpliga, och en ändrad syn på barnets bästa som föränderligt begrepp. Vidare en genomgång av vad som egentligen är regleringens syfte och hur lagstiftningen bör utformas för att tillämpningen ska följa desamma. Jag anser också att man ska suddas bort föräldraperspektivet, inte bara på pappret, utan att man ska finna en tillämpning där barnets bästa kan upprätthållas även i de fall där barnets föräldrar inte är nöjda.

6 Avslutande kommentar och slutsatser

Mina frågeställningar var, som jag förklarat inledande i kapitel 1.2. indelade i två typer, en deskriptiv del och en analyserande. Syftet med min framställning har varit att ge läsaren en objektiv bild av handläggningen kring vårdnadsöverflyttningar och betydelsen av dessa för de olika parterna. För en genomgång av den teoretiska regleringen av överflyttning av vårdnaden, ändringar genom prop. 2002/03:53 och dess praktiska konsekvenser, hänvisar jag till resultatredovisningen ovan.

Den analyserande delen förtjänar dock en sammanfattning.

Vad har hänt sedan ändringens ikraftträdande 3 juli 2003? Efter studie av insamlat material, vill jag påstå att ändringen inte är radikal, bara ett principiellt ställningstagande, ett uppluckrande av en tidigare vedertagen inställning. Vilken var den inställningen? Jo, att vårdnadsöverflyttningar knappast tillämpades. Det fanns ingenting som verkade i den riktningen, ingenting som uppmuntrade ansvariga parter till ett sådant ställningstagande.

Regleringen i FB 6 kap § 8 var en möjlighet som var för krånglig för att ta itu med om det inte förelåg en konkret skyldighet. Dessutom skapar frågan om överflyttning av vårdnaden av ett barn turbulens hos parterna, en emotionell press. Genom lagändringen fick socialnämnderna en lagstiftad knuff i ryggen att ta upp debatten och en skyldighet att ta itu med dessa bevärliga ärenden.

När det gäller barnets bästa, har jag anfört farligheten i en alltför vid användning av detta begrepp. Det är föränderligt, och utgör inte en absolut sanning. Vad som är i enlighet med *ett* barns bästa, kan vara rakt motsatt ett annats.

En ökad möjlighet till övervägande av vårdnadsöverflyttningar, vidhåller tillfrågade handläggare, är i enlighet med barnet bästa. För vad säger att överflyttningen måste genomföras? Ett övervägande innebär just bara ett övervägande.

Tillfrågade handläggare framhåller några få huvudsakliga anledningar till att familjehem är tveksamma till en vårdnadsöverflyttning. Dessa anledningar är sprungna från i huvudsak samma problematik. Stödet från kommunen försvinner. Lagstiftningen är utformad så att ärendet avslutas samma stund överflyttningen godkänts av tingsrätten och meddelats parterna. Den familj som haft möjlighet till hjälp ena dagen, står helt utan stöd den andra.

Speciellt svårt blir det då familjehemmet är boende utanför placeringskommunen. Med hänvisning till lokaliseringsprincipen i KL 2 kap § 1, har kommuner bara rätt att ge bistånd till sina egna invånare.

Reglernas utformning i LVU, SoL och FB lämnar även i övrigt en del att önska. Begreppet uppväxtplaceringar förekommer frekvent i talet på socialförvaltningen. Med detta menas de barn som redan från början förutsätts bli kvar i sina familjehem under mycket lång tid, kanske hela sin uppväxt. Dessa barn har överhuvudtaget inget utrymme i lagen. LVU syftar till att återförena barn med deras biologiska föräldrar, även om detta i praktiken aldrig är möjligt. I dessa fall torde ett övervägande om vårdnadsöverflyttning vara i enlighet med barnets bästa.

Har socialtjänsten ändrat sin syn på vårdnadsöverflyttningar sedan lagändringen? Handläggare vittnar om det. Att man genom ändringen gjorde en genomgång av familjehemsplaceringarna och gjorde överväganden kring dessa.

Konservativa element kan förespråka det farliga i att närma sig institut som kan liknas med tvångsadoptioner, men de missuppfattar poängen. Ändringen i LVU och Sol bidrar till att i större utsträckning göra en individuell bedömning från fall till fall, och inte bli fast i en tungrodd rättstillämpning.

Bilaga A

SoL 6 kap. § 8

Vårdas ett barn med stöd av denna lag i ett annat hem än det egna, skall socialnämnden minst en gång var sjätte månad överväga om vården fortfarande behövs.

När barnet har varit placerat i samma familjehem under tre år från det att placeringen verkställdes, skall socialnämnden särskilt överväga om det finns skäl att ansöka om överflyttning av vårdnaden enligt 6 kap. 8 § föräldrabalken.

LVU § 13

Socialnämnden skall noga följa vården av den som får vård med stöd av denna lag.

Har den unge beretts vård med stöd av 2 §, skall socialnämnden minst en gång var sjätte månad överväga om vård enligt lagen fortfarande behövs.

Har den unge beretts vård med stöd av 3 §, skall socialnämnden inom sex månader från dagen för verkställighet av vårdbeslutet pröva om vård med stöd av lagen skall upphöra. Denna fråga skall därefter prövas fortlöpande inom sex månader från senaste prövning.

När den unge har varit placerad i samma familjehem under tre år från det att placeringen verkställdes, skall socialnämnden särskilt överväga om det finns skäl att ansöka om överflyttning av vårdnaden enligt 6 kap. 8 § föräldrabalken.

FB 6 kap. § 8

Har ett barn stadigvarande vårdats och fostrats i ett annat enskilt hem än föräldrahemmet och är det uppenbart bäst för barnet att det rådande förhållandet får bestå och att vårdnaden flyttas över till den eller dem som har tagit emot barnet eller någon av dem, skall rätten utse denne eller dessa att såsom särskilt förordnade vårdnadshavare utöva vårdnaden om barnet.

Frågor om överflyttning av vårdnaden enligt första stycket prövas på talan av socialnämnden.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

SOU 2000:77	Omhändertagen: Samhällets ansvar för utsatta barn och unga
SOU 2005:43	Barnets bästa, föräldrars ansvar
Prop. 1975/76:170 Prop. 1989/90:28	Vård i vissa fall av barn och ungdom
Prop. 1996/97:124 Prop. 2002/03:53	Ändring i socialtjänstlagen Stärkt skydd för barn i utsatta situationer
Ds 2001:47	Kommunernas ansvar i vissa barn- och ungdomsärenden Socialdepartementet

Remissvar:

BO:s yttrande över SOU 2000:77	2000-12-29
NKMR:s yttrande över SOU 2000:77	2001-01-14
DV yttrande över SOU 2000:77	2001-01-26
Socialstyrelsens yttrande över SOU 2005:43	2005-08-25

Doktrin:

Clevesköld, Lars, Lundgren, Lars Thunved, Anders	Handläggning inom socialtjänsten Upplaga 10, Stockholm 2006
Ewerlöf, Göran, Sverne, Tor	Barnets bästa: Om föräldrar och samhällets ansvar Upplaga 4, Stockholm 2000
Friis, Eva	Sociala utredningar om barn. En rättssociologisk studie av lagstiftningens krav, utredningarnas argumentationer och konsekvenser för den enskilde. Studentlitteratur. Lund 2003
Hollander, Anna	Omhändertagande av barn. En studie av barnavårdsmål vid förvaltningsdomstolarna 1974, 1977, och 1982. Stockholm 1985

- Norström, Carl, Thunved, Anders Nya sociallagarna med kommentarer, lagar och författningar som de lyder den 1 januari 2005
Upplaga 18, Stockholm 2005
- Oxenstierna, Gabiel Socialtjänstens förutsättningar för barnavårdsarbete. En studie om villkor, påfrestningar och resultat. Stockholms universitet. Institutionen för socialt arbete. Socialhögskolan. Stockholm 1997
- Sundell, Knut, Karlsson, Ulf Social barnavård i tio svenska kommuner. Vilka barn berörs, hur utreds de och vad händer med dem? Stockholms socialtjänstförvaltning. Forsknings och utvecklingsenheten. FOU-rapport 1999:26. Stockholm

Rapporter och artiklar

- Socialstyrelsen Ovisshetens barn
1995:8
- Socialstyrelsen Allmänna råd angående tillämpningen av lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
SOFS 1997:15
- Socialförvaltningen Lund Vårdnadsöverflyttning till familjehem

Nina Bergfors
Stockholm februari 2005
Inger Båvner, biträdande stadsdirektör
- Tillämpningsföreskrifter för administrativa rutiner när familjehem blir särskilt förordnade vårdnadshavare
- Palmkvist, Ragnar Lagstiftaren mer mån om att klara kraven än om att uppfylla konventionens syfte
Advokaten nr 5, 2001
s. 1 f.

Rättsfallsförteckning

JO 1998/99, s. 279.

NJA 1993, s. 666.

RÅ 1982 2: 74.

RÅ 1986 ref. 4.